

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

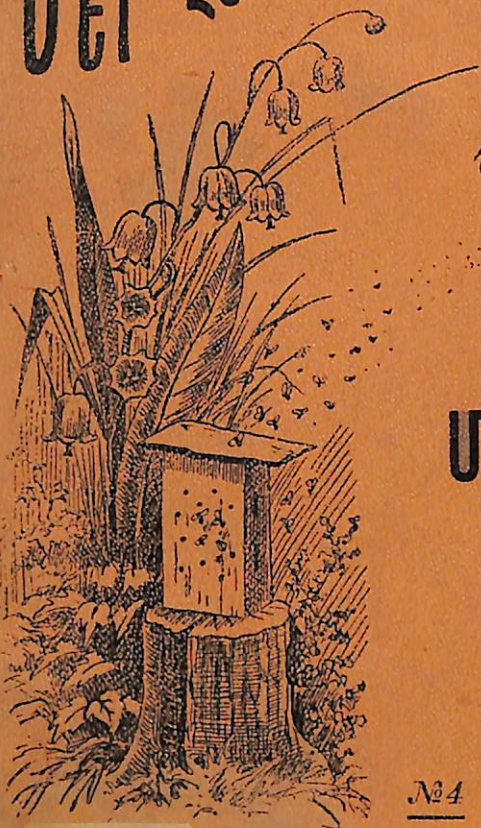
պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՄԵՐ ԷԺԱՆԱԳԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԸ

Բ. ՊԷՆԿՕ

ՄԵԾ ՏՕՆ

№4

891.71
7-44

1905
Ս.-ՊԵՏԵՐԱՍՈՒՐԳ

25 NOV 2010

891.71
12.68
7-44
ար

ՄԵՐ ԷԺԱՆԱԳԻՆ ԳՐԱԳԱՐԱՆԸ
Հրատ. տիկին Զարեղի

22 JUN 2007

Մ Ե Ծ Տ Օ Ն

(Ռուսերենից)

7697

ՄԵՏ
ԻԼ-Մ

Ս. ՊԵՏԵՐՔՈՒՐԳ
«ՊՈՒՇԿԻՆԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ»
1904.

19 JUL 2013

12.839

Մ Ե Մ Տ Օ Ն

I

Дозволено Ценз. С. Петербургъ, 4 Октября 1904 г.

4894
41

„Пушкинская Скоропечатня“ Лештуковъ, 4.

Կրամարեվկա զիւղը Խ... նահանգի հով-
տային, անտառներից գուրկ անկիւնում է ըն-
կած: Դա մի մեծ զիւղ է, որ մի ժամանակ
կալուածատիրոջ սեփականութիւն էր, իսկ
այժմ բոլորովին ազատ է: Որ նա ազատ է
այդ բանին պերճախօս վկայ են կողքի թե-
քուած, փայտի սիւներին չնուած կիսաքանդ
խրճիթներն ու զատարկ կալերը՝ որ փիփերթով
ու տատասկով են ծածկուած: Այս բոլորն, ան-
կասկած՝ ազատութեան վկաներն են, որովհե-
տե՛ ինչպէս չաչանի է՝ ազատութիւնն ու չքա-
ւորութիւնը անբաժան ընկերներ են:

Ահա արդէն երեք օր է՝ ինչ կրամարեվ-
կացիներն ազատ շունչ բաշեցին: Մութ եր-
կինքն սկսեց պարզել, շարունակ մի քանի շա-
բաթ կախ ընկած ամպի մուսկ կտորները, որ

անընդհատ ուռուցում էին առանց այն էլ տա-
մուկ հողը, այժմ սկսեցին աւելի ու աւելի յեա-
քաշուել և վերջապէս՝ կարծես արևի պայծառ
ճառագայթներից վախեցած՝ թաղնուեցին հո-
րիզոնի յետևը: Շուրջը սոթ էր. մայիսեան
արևը՝ կարծես զղջացել էր՝ որ այնքան ժամա-
նակ բացահայել էր կրամարեկացիների դաշ-
տերից ու ձարդերից և աշխատում էր՝ աւելի
ոյժ տայով իր կիզիչ ճառագայթներին՝ բաց
թողած ժամանակը շահել. նա ուզում էր դաշ-
տերը ցամաքեցնել՝ որ վերջապէս երկրագործին
խոտ հնձելու միջոց տայ:

Եւ այս երեք անձրևային շաբաթները ռը-
պիսի հիանալի խոտ հասցրին. բարձր, խիտ,
փափուկ — կարծես ցանած լինի: Վաղուց է
կրամարեկացիները այսպիսի բերք չէին տե-
սել: Միայն՝ թէ անձրևը չը խանդարէր, ախրը
հեշտ բան չէ այդքան խոտը ներս առնելը: Ի՞նչ
կը լինի՝ եթէ նորից սկսւի անձրևային շրջանը
և փթեցնէ զիւզացու գառն աշխատանքի
պտուղը. — այդ արդէն անբերրիութիւնից էլ
վատ է: Իսկ կանաչ հաճարը զլուխը անկել է
հպարտ ու բարձր, կարծես աշունքուայ եղէպն
լինի: Ահա հասկերն արգէն լցում են. այժմ
արևի ճառագայթ է պէտք՝ որ սրանց հասցնէ:
Միայն թէ՛ Աստուծոյ շնորհով՝ եղանակը լաւ

լինէր և փորձանքը հեռու — էլ ի՞նչ դարդ կու-
նենար զիւզացին: Հանար բան չէ այդ. մարդ
վնց տարի շարունակ միայն ցանած սերմը հա-
զիւ կարողանայ դուրս բերել, ո՞չ չը նայելով
զբան՝ ամէն տարի էլ նա այնքան թեթեա-
միտ էր լինում՝ որ պաժան հողին նորից էր
փորձի ենթարկում: Վայրենու անդթուութեամբ
նա սեփական որչոց բերնից լսում էր հացի
վերջին հասկին ու հողի մէջ զցում, որ ինչ է՝
ամբողջ դարունն այնտեղ պառկած մնայ ու
վերջը պաղի փոխարէն՝ տիրոջը նոր հիաս-
թափութիւն բերէ: Բայց շատերի էլ համ-
բերութիւնը հատնում էր. շատերը նոր
բաղլի չուսով՝ թողնում էին անգուլթ հողն ու
աչքերը փակած զնում էին առանց զիանալու՝
թէ՛ ուր: Անիծելով դաժան հողը՝ շատերը
պանդխտութեան մէջ մոռանում էին երկրա-
գործութիւնն ու կողմնակի գործի կանգնում:
Միւսներն էլ, աննպաստակ թափառելով օ-
տար, անհիւրընկալ երկրներում՝ չէին զիմա-
նում և նորից գառնում էլն հայրենի վախ
դաշտերը: Գշտուած, կիսամերկ ու հիւժու-
ած՝ նրանք տուն էին գալիս և աննաբ՝ ող-
բում էին անպէտք խոտերով ու փշով ծած-
կուած իրանց հողաբաժինները. ի՞նչ անէին՝
արօր չունէին, որ անգուլթ հողի կոշտ սիրտը

փափկացնէին, նրան նոր զոհեր բերէին: Մի փամանակ զիւղացու համար հողը հարազատ մայր էր, իսկ այժմ խորթ մայր գարծաւ:

Կրամարեվկացի տէրտէրի տան դաւթում անտանելի աղմուկ էր. կէս վերստ հեռաւորութիւնից կանացի մի կոպիտ, սոսկալի ծայն էր լուում, որին հետեւում էր մի այլ ձայն, աղամարդու, թէև աւելի կոպիտ, բայց զսպուած: Այստեղ մրցում էին տէրտէրակինն ու նրա բանուոր Արտէմը: Այդ այն տէրտէրակինն էր՝ որի անունով զիւղի կանայք վախեցնում էին երեխաներին «սո՛ւս կաց, այլ, թէ չէ տէրտէրակինը կը դայ քեզ սաղ-սաղ կուտէ» — սրանից չեսոյ միայն երեխաները սուս էին անում: Արտէմը զիւղում աւելի պակաս էր յայտնի, բայց այնուամենայնիւ՝ յայտնի էր: Իր ամբողջ հասակով գարու ամբարի մօտ ցցուած՝ կանգնել էր տէրտէրակինը և այնպիսի զիրք բռնել՝ որ կարծես հակառակորդի աչքերը փորելու էր պատրաստուել: Արիւնով լցուած աչքերն իրանց բնում կատաղաբար այս ու այն կողմն էին թռչում, նիհար, շրտ դէմքն անչափ բարկութիւն էր արտայայտում: Պարզ էր՝ որ տէրտէրակինը կատաղել էր: Այդպիսի բոպէներում նա բարկութիւնը պատկերացնելու շատ լաւ կենդանի օրինակ

կը լինէր: Քիչ հեռու, տակաւի մօտ կանդնած էր Արտէմը՝ իրան մեղաւոր զղացող մարդու կլասիքական զիրքով: Չախ ձեռքում նա բռնել էր գարով տաշտն սւ իր զլխարկը, որ զլխից վերցրել էր ի պատիւ տէրտէրակինոջ: Այլ ձեռքը դրել էր ծոծրակին, որ պարզ կերպով ցոյց էր տալիս նրա շփոթութիւնը:

— Խօ՛մ ձիերն իմս չե՛ն, ձերն են. ձեզ համար եմ նրանց այգպէս հողում, ասում էր Արտէմը, աշխատելով՝ որ ձայնին որքան կարելիէ՛ խաղաղ ձև տայ:

— Ձեզ համար եմ այգպէս հողում... Ձեզ համար եմ այգպէս հողում... աղաղակեց տէրտէրակինը, տղամարդի ձայնի՝ նմանեցնելով զիտենք՝ թէ ինչպէս էք պահպանում տիրոջ ունեցածը... Վատնում էք, ո՛չ թէ պահպանում: Դու բրիստոնեայ չես, անխիղճ մարդ: Կարծում ես չը գիտեմ՝ թէ ո՞ւր է դնում այդ դարին. կարծում ես հաւատացի՞, որ օրը երեք անգամ ձիերին ես տալիս: Իսկ մկրտա՛նն ինչի՞ է շինած: Մկրտանին ի՛նչ պիտի վճարես, եթէ տիրոջդ ապրանքը չը լինի... Ձե՞ որ կարծեմ սատանի ճտերիդ էլ հարկաւոր է կերակրել: Օ՛հ, դուք ինձ նահատակեցիք, կատարեալ նահատակեցիք: Օ՛Տէր-Աստուած, ինչո՞ւ ինձ այսպէս պատժեցիր, ո՞ր մեղքիս համար...:

Եւ նահատակուին՝ առանց իր հետաքրքիր հարցի պատասխանին սպասելու՝ ամբարի զուռ ուժով վրայ զարկեց, հետն էլ մի սրտալի անէծք տալով. «անիծուիք, բոլորդ անիծուիք» ու հեռացաւ: Իսկ նահատակողը մի քանի ժամանակ նոյն դրութեան մէջ կանգնած մնաց, ապա՝ յանկարծ շարժեց տաշան ու ամբողջ հասակով ուղղուեց, զիք կանգնեց, նա բարկացաւ, և այն էլ ինչպէ՛ս... Անզուսպ կատաղութիւնը փրեց նրա սրտին, սեւ աչքերը կոյժակի պէս փայլեցին, բռունցքները բարձրացան... Օ՛, եթէ այդ բոպէին այսանդ լինէր աէրտէրակիւնը՝ լաւ օրի չէր արժանանայ.

— Ի՞նչ անիծուես, զ՛ու, պառաւ վիճակ, համարեա ճշաց Արտէճը ատամները կրճրտացնելով: Բայց յետոյ, յանկարծ նրա ձեռքերը թուլացան և նա իրան անչափ թուլ, անուշտ, խղճալի զգաց: Տէրաէրակնոջ համար ի՞նչ նշանակութիւն ունի իր անէծքը: Ինքն ի՞նչ է նրա մտտ: Խղճալով ողորմութիւն արին՝ որ իրան բանւոր վարձեցին. չէ՞ որ լաւ է յիշում, թէ ինչպէս ինքն ազերսում, համարեա նրանց ոտներն էր համբուրում՝ որ զօնէ չնչին վարձով էլ է իրան քնդունեն: Ախար ինքը կամքից զուրկ մի մարդ է, ստրուկ, կատա-

րեայ ստրուկ: Խօնարհուիք, Արտէճ, թէ չէ վաղն և եթ թեղ դուրս կ'անեն և կինդ ու «սասանի ճօերդ»՝ առանց կտոր հացի կը մնան:

Եւ Արտէճը խօնարհուեց ու կամացուկ զոմ մտաւ: Նա քնքշութեամբ շոյեց ձիերին, որոնք յետ դարձան և կարծես բարեկամաբար նրան նայեցին:

Տէրաէրակիւնը սենեակ մտաւ բոլորովին շարզուած: Կարելի էր կարծել՝ որ նա իսկապէս մի դժբախտ արարած էր որին Ինքն Աստուած ամնշանքների է դատապարտել: Նա մի նահատակի դէճք ունէր, որին անմեղ տեղը տանջում, չարչարում, վիրատորում են: Նրա դէճքը դժգոյն էր, քունքերի վրայ դուրս էին ցցուել խիստ լարուած երակների կապուտ թեյերը, շրթունքները շլամզութեամբ ցնցում էին և կարծես ինչ-որ հաշիտանքներ էին շշնջում, ցանցառ մազերը զղզղուել էին և անկարդ փնջերով չթի թաշկինակի տակից կախ բնկել: Նա ձիշտ՝ որ տանջում էր, բայց հեշտութեամբ կարելի էր հասկանալ՝ որ այդ ամնշանքները չարութիւնից էին առատ գալիս: Նա մենակ է, բոլորովին մենակ, թէև ամուսին ունի, որի հետ տասն-ևհինգ տարուց աւելի է ապրել: Տէրաէրը մի երեխայ է, որի մասին պէտք է հոգ տանել և որի վրա ոչ մի բանում

չի կարելի չոյս դնել: Նա սիրում է լաւ ուտել ու քաղցր քնել — ահա այդ են նրա բոլոր արժանիքները: Այժմ էլ իր առանձնասենեակում բազմոցի վրայ պառկած, երկար ծաղերով, ուռած, կախ ընկած դէմքով անդորր քուն է վայելում: Տան ամբողջ կառաւարութիւնը տէրտէրակնոջ վրայ է ընկած: Եւ այդ այդպէս լինելուց յետոյ՝ մի՞թէ զարմանալի է՝ որ խեղճ կինը «նահատակ» է...:

II

Տէրտէրի ձիերն Արտէմը սիրում էր, կարելի է այն պատճառով՝ որ մի ժամանակ ինքն էլ ունէր զոյգ այդպիսի ձիեր: Ունէր և շատ ուրիշ բաներ. մի զոյգ էլ լաւ եղներ, մի տասը-քսան ոչխար, կովեր, խոզեր, հաւ ու ճիւղ. կայում զարին ու ցորենն անպակաս, ուտելիքը համեղ, իւղալի կերակուրներ: Այդ բոլորի հետ ջահիլ, զեղեցիկ կին: Արտէմի հայրն էլ բաւական կարողութիւն թողեց. «Տէ՛ս, որդի, լաւ աշխատաւոր եղիր, չը ծուլանաս, հօրդ կարողութիւնը լաւ պահիր, չը խայտառակես մեր ցեղը. մենք միշտ անուն ենք ունեցել»:

Արտէմը լաւ օջախի տէր էր: Նա վեց տա-

րի եռանդով աշխատեց իր հողաբաժնի վրայ, ցանեց ցորեն ու գարի... և սերմացուն հազիւ հանեց: Միայն նա՛ չէր այդպէս. ամբողջ գաւառն էր: Եւ ամեն մի տարին իր հետ Արտէմի կարողութիւնից որևէ բան տանում էր: Առաջ ոչխարները՝ ծախեց, յետոյ՝ եղները. միայն կովերին շատ էր ամոստում — կաթը երեսաների համար պէտք էր պահել: Գոնէ մի կով պէտք էր չը ծախել: Բայց ահա եկաւ ցուրտ ձմեռը. կովն էլ ծախեց: Եւ Արտէմը շուրջը նայեց ու ոչինչ չը տեսաւ. իր բոլոր կարողութիւնը հալուել էր. կինը արտնշում և սգում էր, որդիքը հաց պահանջում:

Մի բան էր մնում. բանւոր մտնի, որ ընտանիքը պահի: Նայեց Արտէմն իր վրայ և տեսաւ որ այլ և՛ առաջուանը չէ. նա հարուստ օջախի մէջ էր մեծացել. նրա առողջ, դեղեցիկ դէմքը հաւատ ու բաւականութիւն էր արատայայտում, առողջ, շլուտ ձեռքերը՝ աշխատանքի համար քոր դալիս: Դառն կարիքը, անընդհատ հողսերն ու վեց տարուայ հիասթափութիւնն ու զրկանքը նրան դժգոյն, ախրադէմ դարձրին: Քսանեօթ տարեկան՝ նա ծերունու պէմք ունէր: Այդ դեռ բաւական չէր — այժմ նա ուրիշի դռանը պէտքէ աշխատէ...:

Եւ ձմեռն ի՞նչ աշխատանք կարող էր լի-

նել. հարիւրաւոր սոված թափառաշրջիկները քաղաքներն ու զիւղերը ընկած՝ փոք հացի՝ գործ են խնդրում: Զանազան գաւառներէից, հեռաւոր նահանգներից հաւաքուած՝ նրանք միենոյն պատմութիւնն են ասում իրար. բոլորը լաւ օջախի տէր են եղել, իսկ այժմ ուրախ կը լինեն՝ եթէ մի փոք հացով էլ է տեղ գտնեն. բայց իզո՞ւր. բանւորն այժմ գին չունի, ոչ ոքի հարկաւոր չէ, թէկուզ ձրի:

Սակայն՝ Արտէմը մի առաւելութիւն ունի. ամենքն գիտեն, որ նա լաւ օջախ է ունեցել, որ նրան կարելի է հաւատալ, որովհետեւ ունեցել է սեփական կարողութիւն, տուն ու տեղ և ամեն բանի արժէքը գիտէ: Կրամարեկայի տէրտէրը հեռաւոր նահանգներից մէկից մի բանւոր ունէր, երեք օր աշխատեց, երկաթէ թին ու ձիու քէչսն առաւ, փախաւ. ամենքը գիտեն, որ Արտէմը այդ բանը չի անի, քանի որ նա լաւ անուն ունի: Արտէմը դնոց տէրտէրի մօտ: Այնտեղ նրան ճանաչում էին. մի ժամանակ նա տէրտէրի մօտ հիւր էլ էր գնում, թէչ էր խմում և լաւ չիշում է թէ ինչպէս սիրով էին ընդունում նրան: Սակնք՝ այդ պատիւը առանց փոխարէնը հատուցանելու չը թողեց:

Բայց այժմ իհարկէ՝ ամեն բան փոխուել է.

թէյով չեն հիւրասիրի նրան: Այն ժամանակ նա «պարոն Արտէմ» էր, իսկ այժմ՝ միայն «Արտէմ», առանց «պարոնի»: Տէրտէրը դուրս չեկաւ նրա հետ խօսելու: Տան գործերով, անտեսութիւնով զբաղուելու համար նա չափից դուրս հաստ էր, բաւականանում էր այնքանով, որ տէրտէրակնոջ պատրաստած համեղ խորտիկները ճաշակում էր ու քաղցը քնում: Տունը երեցկիւնն էր կառաւարում, ուստի Արտէմի հետ խօսելու էլ նա եկաւ: Արտէմին չը ճանաչեց և նոյնիսկ հարցրեց՝ ո՞ւմ տանից ես: Արտէմը համեստութեամբ չիշեցրեց միասին խմած թէչը: Երեցկիւնը չիշեց ու զարմացաւ, որ այդպէս ընկել է. բայց մտածեց, որ երևի վատնել է հօր կարողութիւնը: Արտէմը ոչինչ չը պատասխանեց և գործին անցաւ. նա աննշան վարժ էր խնդրում — տարին 60 ուրբլի. այդքանով կը կարողանայ մի լուծ եղ զնել ու նորից իր տնտեսութիւնը վերականգնել:

Տէրտէրակիւնը այդ վարձից սաստիկ վախեցաւ և երկիւղ չալանեց, չլինի՞ թէ նա խելագար է: Այժմ հարիւրաւոր մարդիկ ձրի աշխատանք են որոնում, չեն գտնում, իսկ նա 60 ու է պահանջում. երևի կարծում է՝ որ ցնուած կնոջ հետ գործ ունի. կամ կարելի է արդէն ամբողջ զիւղն այն կարծիքի է՝ որ

երեցկինը խելագարուել է, կամ գոնէ մտածուէ՝ որ տէրտէրի համար երկնքից է փող թափուում: Արտէմը ոչ մի այդպիսի բան չէր մտածում, միայն ենթադրում էր. և աշխատեց բացատրել՝ որ իր և ուրիշների մէջ տարբերութիւն կայ. ինքը ունեցել է սեփական կարողութիւն և յայտնի է եղել որպէս տանլաւ կառավարիչ իսկ եկւորների անցեալն անյայտ է և գուցէ կասկածելի: Բայց այդ բացատրութիւնը բաւականաչափ համոզեցուցիչ չէր: Նրան առաջարկեցին մի քուրք և մի բանի փութ հաց: Եւ Արտէմը չիշուծ է այդ տեսարանը:

— Մայրիկ, ասում է նա աղաչական ձայնով, եթէ ես մենակ լինէի, եթէ ես կին ու երեխաներ չունենայի, եթէ փոքրիկներս հաց չը պահանջէին, մի՞թէ այսքան երկար կը խօսէի: Մի փոր հացի համար էլ կաշխատէի: Բայց քանի որ հայր եմ, քանի որ իմ ձեռքին նաշոյղներ կան, հաց խնդրոյնք կան...

Եւ Արտէմն այդ այնպիսի ձայնով էր ասում, որ եթէ այստեղ երեցկնոջ տեղ սիրտ ունեցող մի մարդ լինէր՝ այդ սիրտը կը ճրմլուէր ու արիւնով կը լցուէր:

— Ի՞նչ ես աղքատ Ղաղարոս ձեւանում, ասաց երեցկինն այնպիսի ձայնով, որ կարծես

սրտի կտոր չը կար մէջը: Ես ի՞նչ մեղաւոր եմ՝ որ դու կին ու երեխաներ ունես. խօս ես պարտական չե՞մ նրանց պահելու: Եթէ կարողանամ՝ ես ի՞մ երեխաներիս կը պահեմ: Ինձ ի՞նչ՝ որ քոները հաց են պահանջում, կարելի է էլի շատ շատե՞րն են պահանջում հաց: Ես խօսմ ամենքին չեմ կարող կերակրել:

— Մայրիկ, ախար ես ողորմութիւն չեմ խնդրում, ես ձեր տանն էլ այնպէս կաշխատեմ, ինչպէս իմ սեփական տանը, ձեր ունեցածը աչքիս լոյսի պէս կը պահպանեմ, ինչպէս իմը:

— Օհօ, այդ արդէն աւելորդ է. խնդրեմ, իմն էլ քոնի պէս չը պահպանես: Տեսնում եմ՝ թէ քոնն ի՞նչպէս ես պահել. երեւի իմն էլ՝ ես ուզում այդպէս պահպանել: Ո՞ւր է, ո՞ւր քո պահած կարողութիւնը:

Եւ երեցկինը չարախինդ ծիծաղ արձակեց:

— Բայց իմն Աստուած առաւ, Աստուած. վեց տարի անբերրիութիւն, երաշտ, մորեխ... Տէր Աստուած, չե՞ որ ես երկու եզան չափ էի աշխատում. չե՞ որ զօւրից մէջքիս ոսկորները ճաքնաքուծ էին:

Արտէմն այդ կշտամբանքին չը դիմացաւ. նա լացեց: Ո՞վ, ո՞վ, այն էլ Արտէմը չէր պահպանում իր կարողութիւնը: Նա՛ որ ամենա-

օրինակելի երկրագործ էր, նա՛ որ մի բոսքէ անգամ անգործ չէր մնում, նա՛ որին ամենքը գովում էին և զուշակում՝ որ մեծ հարբստութիւն կը զիգէ... Բայց այդ զուշակութիւնը չ'արդարացաւ և այժմ նրան վատնող էին անուանում... Դրանից աւելի ծանր մեղադրանք չէր կարող լինել նրա համար:

Սակայն՝ նա երկար շարտասուէց, ինչպէ՛ս եղաւ՝ որ միանգամից զլխի չեկաւ՝ որ իր առաջ զազան է կանգնած՝ որին անկարելի է արտասուքով գթաշարժել: Մի վայրկեանում նա փոխուէց և սկսեց նոյնպէս կոպիտ խօսել, ինչպէս երեցկիներ:

— Իէհ, լաւ, թող 40 ու լինի և հացը: Դրանից մի գրոշ անգամ պակաս չէմ տանի: Կուզէք՝ վարձեցէք, կուզէք՝ ոչ: Մնաք բարև:

Նա կոպտութեամբ չեա դարձաւ ու դուրս գնաց: Իր մտքում վճռեց երեցկնոջ մօտ չը ծառայել, եթէ իր պայմաններն ընդունէ էլ: Այդքան ստորացնելուց չետոյ՝ նոյնիսկ նորա հացն ուտելը վիրաւորական է: Եւ նա արագ քայլելով գնաց գէպ իր տունը:

Նրա գլուխը կարծես դատարկուել էր. ոչ մի միտք, ոչ մի ծրագիր չունէր նա, կարծես մտածելու ընդունակութիւնը միանգամից կորչրեց:

Սակայն սիրտը յուսահատութիւնից կսկր-
ծում էր: Եթէ նրա ճանապարհին մի բարձր
ժայռ լինէր, իսկ սրա տակ խորը արագահոս
զետ՝ առանց մի բոսքէ տատանուելու կը զլո-
րուէր այնտեղ: Այդ աւելի հեշտ էր, քան թէ
դատարկ ձեռքով տուն գալ և սոված ընտա-
նիքին ասել՝ որ ուտելու ոչինչ չը ճարեց:
Այժմ նրանք դռնէ յոյս ունեն, իսկ այն ժա-
մանակ փշրուած կը լինեն նրանց բոլոր յոյսերը:

Բայց ահա նրա յետեւից մարդ են ուղար-
կել, կանչում են երեցկնոջ մօտ: Սա, տեսնելով
Արտէմի վճռականութիւնը, համաձայնուէց
նրա պայմաններին: Երեցկիներ լաւ է հասկա-
նում՝ որ Արտէմը շատ ձեռնաու բանւոր է,
որ նա մի պատահական, եկւոր, անչալտ մարդ
չէ, այլ ամբողջ գիւղին յայտնի աշխատաւոր:

Արտէմի սկզբնական վճիռն էր՝ չը գնալ ե-
րեցկնոջ մօտ, բայց ուրիշ էլք չը կար. գնաց ու
համաձայնուէց:

— Գիտեմ, նա իմ հողին կը հանէ, մտա-
ծեց նա, սակայն համաձայնուէց:

Եսա ծանր ձմեռ էր այդ ձմեռը: Երեց-
կինն ամեն կերպ շանք էր դնում որքան կա-
րելի է շատ աշխատեցնի Արտէմին, առանց
մտածելու՝ որ յետագայի համար էլ նրա ոչ-
ժերը հարկաւոր է: Ինչ որ ձմեռնայն գէպս՝ մի տա-

բուսայ ոչ ժ Արտէմը կ'ուենենար, իսկ հետեւել
 օտարին կարելի էր մի ուրիշին վարձել, որ
 աւելի թարմ և ուժեղ է: Երեցկիւնը չէր սի-
 րում, որ իր մշակները ծուլանան, ուստի և
 հնար էր գտել մի տարուայ ընթացքում
 քամել իր վարձկանի բոլոր ոչժերը: Եւ անա
 նրա սուր աչքը ամեն բոպէ հետեւում է՝ որ
 մշակը անգործ չը մնայ: Նա ամեն ժամանակ
 կարողանում էր մի գործ ճարել: Այդ կողմից
 նա անչափ ու անսահման հնարագէտ էր: Ըն-
 թացիկ գործերից գուրս, եթէ մի կէս ժամ
 ազատ մնար՝ երեցկիւնն անպատճառ մի նոր
 գործ կը գտնէր: Եթէ այս բոպէին պէտքա-
 կան գործ չը կայ՝ կը հնարէ մի բոլորովին
 անպէտք գործ, բայց իր մշակին «ճանճ որ-
 սալու» չի թողնի — այդ արդէն նրա ան-
 խախտ սկզբունքն ու օրէնքն է: Այդպիսի դէպ-
 քում նա կստիպէ պարտէզի սառած, քար կրտ-
 բած հողը փորել: Մշակին աղախին էր դար-
 ձնում և ստիպում, որ խոհանոցը փաշտ տանի,
 միս ձեծէ, խմոր հունցէ: Մի խօսքով՝ նրա
 տանը «քէֆ անել», այսինքն հանդստանալ՝ չի
 թողատրուծ:

Բայց այդ բոլորն Արտէմի համար ոչինչ:
 Նա լուս գիտէր, որ երեցկնոջը մշակ մանելով՝
 գերի է գառնում, որ մի տարով ծախում է

ինքն իրան, իր բոլոր ոչժերը՝ առանց մնա-
 ցորդի:

Մի բան միայն չէր նախատեսում, այն՝ որ
 այստեղ ամեն մի քայլափոխում կը վիրա-
 ւորեն նրա ինքնասիրութիւնը, ազատ, անկախ
 մարդու ինքնասիրութիւնը. մի մարդու, որին
 քիչ առաջ ամբողջ զիւղը չարգում էր: Երեց-
 կիւնն իր մշակներին իր ռիսերիմ թշնամին էր
 համարում. նրան թւում էր՝ որ ամեն բոպէ
 շարանենգ գուտճաններով է շրջապատուած,
 որոնք շարունակ մտածում են՝ թէ ինչպէս
 անեն՝ որ վնաս հասցնեն տիրուհուն: Նրան
 շարունակ թւում էր՝ որ Արտէմը մի-
 այն այն ժամանակ է աշխատում, երբ հետե-
 ւում են, մնացած ժամանակ քնում է, որ մի-
 երի համար վերցրած դարու կէսը պահում ու
 մկիտանն է տանում, որ աղախնի հետ պաշ-
 մանաւորուելով՝ գաւերով կաթը, նոյնիսկ
 տապակած միսը կտորներով իր կնոջն է հասցը-
 նում: Ըստ երեւոյթին՝ նրա աչքերը այնպիսի
 սարսափելի կազմութիւն ունէին՝ որ մշակ-
 ներին տուած ամեն մի բանը անհազին չափե-
 րով մեծացնում էին, իսկ նրանց ձեռքից ան-
 ցածը՝ փոքրացնում: Եթէ Արտէմը մի չափ
 պարի էր ապիս ձիերին՝ երեցկիւնն իսկոյն

գնում էր անձամբ ստուգելու և անպատճառ սարսափահար էր լինում:

— Օհօ, արդէն յաջողեցրիր. այս մի չափ է, հա՛, չէ՛, չէ՛, մէկ ասա՛, այս մի չափ է: Անամօթ: Օրը ցերեկով գողանում ես: Ուզողակի ինձ կողոպտում էք, կողոպտում: Շուտով ամբողջ կարողութիւնս կը հալեցնէք: Եւ որպիսի ճարպիկ գողութիւն: Արդէն կարողացել է թաղցնել: Ուզում ես կարողութիւնդ նորից դրստե՞ս, հա՛: Լսւ՛ւ է, լաւ, շատ լաւ միջոց ես գտել: Այդպիսով շուտով կալուածատէր կը դառնաս: Տեսնես այդ որտեղ ես պահում գողացածդ, մէկ իմանալի՛... Այնտեղ կարծում եմ՝ որ ամեն բանն առատ կը լինի: Կարող ես նոյն իսկ խանութ բաց անել... Յիմար, կարծում ես այդ բոլորը քեզ կը մնա՞յ, ի՞նչ պէս չէ...

Եւ այլ այդպիսի մեղադրանքներ թափում էր Արտէմի վրէժին:

Երեցկնոջ երեւակալութիւնն ամենաանհաւատալի տեսարաններ էր պատկերացնում. — բանից դուրս էր դալիս, որ նրան արդէն վերջնականապէս կողոպտել են և մուրացիկ դարձրել, որ նա, արդէն այդքա՛ն տուրքակն ուսին՝ խրճից խրճիթ է շրջում ու ողորմութիւն հաւաքում: Իսկ միւս կողմից իբր թէ

Արտէմն իր ընտանիքով աւելի ու աւելի առաջ է գնում, նրա կարողութիւնն օրէցօր աւելանում է, կինը չաղանում է — ահա այդ խողի պէս, որ աղքն է քրքրում, երեխէքը խողի ճուտերից էլ չաղ են և հազիւ են տեղերիցը շարժում, մի խօսքով՝ Արտէմն ամենայն յաջողութեամբ իրականացնում էր իրա, երեցկնոջ կենսական իդէալը:

Երեցկինը ոչ մի առիթ բաց չէր թողնում, որ այդպիսի պատկերներ չը նկարագրէ: Եւ ամենից շատ մեղադրանքներ Արտէմի գլխին էին թափւում, որովհետեւ նրա ընտանիքը նոյն զիւղումն էր, հետեւապէս զողանալը հեշտ էր:

Երեցկինը բոլորովին չէր սիրում՝ երբ իրան հակառակում էին: Նա շատ էր հաւանում՝ երբ իր հայհոյանքները լռութեամբ և նոյն իսկ մի տեսակ երախտագիտութեամբ էին տանում: Զմեռը նա իր բանւորներին «Աստծոյ զրկածով» էր կերակրում, այսինքն, ինչը որ ամենից էժան էր կամ ձրի: Մի դէպք եղաւ՝ երբ աշխատուորները բողբեցին և տաք կերակուր պահանջեցին, իսկ Արտէմն աւելացրեց, որ վատ չէր լինել նաև մի բաժակ արագ խմելը: Այդտեղ պէտք էր տեսնել երեցկնոջ «օրինաւոր» բարկութիւնը:

— Վատ եմ կերակրել, ես վատ եմ կե-

բակրում: Իսկ ձեր տանն ի՞նչ էիք ուտում, հա՞,
խմո՞ր, աւագախառն դարի չէի՞ք լափում. հո-
տած ձկան համար հոգի չէ՞րք տալիս. այս-
տեղ արդէն չաղւցեյ էք, իհարկէ աւելի լաւ
բաներ կուզէք: Դուրս կորէք ամենքդ էլ թէ
չէք հաւանում: Աղաչանք չեմ անի: Ահա Մար-
կոսը զահլաս է տանում՝ թէ ինձ վարձեցէք,
Կիրակոսը երկու շաբաթ է դռանս վեր է ըն-
կած: Ո՞րին թուեմ, ո՞րին չիշեմ: Կարծում էք
վախեցնա՞յ: Թէկուզ այս բոպէիս բոլորդ կորէք.
դնացէք, գնացէք ողորմութիւն հաւաքեցէք,
կարելի է ի սէր Քրիստոսի մի բան տան: Աղ-
բատների դիւզ հիմնեցէք: Հը, ի՞նչ է, լռեցի՞ք,
հանգստացա՞ք: Օհօ, դուք պատիւ հասկացո՞ղ
էք: Ձեր արժէքն էլ չէք հասկանում: Ձեր ար-
ժէքը մի դրօշ է: Թ՛քած ձեր բոլորի վրայ, այ
թէ ինչի էք արժանի...

Երեցիկինը այդ տեսակի աւելի խիստ ցան-
կութիւններ չայանեց և բանւորները լռեցին
պապանձուեցին: Ամենքն էլ մտածեցին, որ իս-
կապէս երեցիկնօջ համար ոչինչ չարժէ բոլորին
էլ իսկօյն և եթ դուրս գցելը առանց կոպէկ
վճարելու. միայն՝ երբ սա դուրս գնաց խո-
հանօցից՝ ամենքը միաբերան գօչեցին.

— Անիծուես, հազար անգամ անիծուես,

անպիտան վհուկ, ո՞չ այս, ո՞չ էլ այն աշ-
խարհում հանգստութիւն ունենաս:

Այդպիսի արամաղբութեան մէջ էր Կրա-
մարեվկայի տէրտէրի տունը՝ որ գարունը վրայ
հասաւ:

III

— Հէ՛յ, Մարթա, առաւօտ վաղ վեր կաց,
ժամը երկուսին, մինչև չորսը պատկելով կող-
քերդ ցաւեցրի՛ր. էդուց Արտէմի հետ գնա
փոցխելու:

Այդ խօսքերն ասաց երեցիկինը Մարթային
երբ սա պառկելու էր պատրաստուում: Ժամը
երեկօյեան 11-ն էր, դիւղի համար շատ ուշ:
Մարթան նոր վերջացրեց աման լուանալը.
կերակրեց մի զո՞ղ սենեակի շներին, որոնք
երեցիկնօջը մեծ միսիթարանք էին պատճա-
սում, և չողնածութիւնից ոտքերի վրայ հաղիւ
էր կանդնում: Ուղիւ ասած՝ նա արդէն քնած
էր, ոչովհեաւ բոլոր զգացմունքները բթա-
ցել էին և աչքերը փակուել: Բայց երեցիկնօջ
կարգադրութիւնը նրան սթափեցրեց: Նա լայն
բաց արեց աչքերն և զարմանքով չառեց երեց-
կնօջը: Նա մտածում էր, որ ծառայութեան
է մտել որպէս աղախին, ամն գործեր կատա-

րելու. այժմ ինչո՞ւ պէտք է դաշտային աշխատանքի գնայ: Թէև ինքը ոչինչ չստաց դրամասին, բայց խորագէտ երեցիկինը ամենայն սրբութեամբ գուշակեց նրա մարերը:

— Ի՞նչ ես քո բուռի պէս աչքերդ չուում: Չե՞ս ուզում, հա՛... Փափուկ անկողնի վրայ վեր բնկնելու սովոր ես, փոցխը ծանր է, հա՛: Ես աղախին եմ, դաշտային աշխատանքի չեմ գնայ, ա՛յդ ես ասում, չէ՞: Ապա մի գնալ՝ կը տեսնենք: Լսո՞ւմ ես, առաւօտ վաղ. տես, այնտեղ չը քնէք. ես ձեզ շատ լաւ եմ ճանաչում, շարունակ քնելու մասին էք մտածում, հէնց այն է՝ մտնէք սալլի տակ ու խոմփացնէք:

Մարթան առանց մի խօսք պատասխանելու վեր բնկաւ կեղտոտ անկողին ու քնեց:

Հետեւեալ օրը դեռ լոյսը չը ծագած տէրտէրի հայեաթից դուրս եկաւ զոչգ ձի լծած սալլը, որի վրայ նստած էին Արտէմն ու Մարթան, կողքերին դրած էր դերանդին և փոցխը: Արտէմը սովոր էր գիշերանց վեր կենալուն, բայց Մարթան՝ անսովոր լինելով՝ հաղիւ էր նստել, կողքից կողք էր բնկնում, աչքերը փակուում էին: Գիշերուայ ժամը 2-ն էր:

Փչում էր վաղորդեան՝ զով քամին շուրջը խոնաւութիւն սփռելով: Աքաղաղները կանչում էին: Գիւղացիք նոր էին զարթնում:

— Այս ո՞ւմ սալլն է այսպէս վաղ դաշտը գնում, աչքերը արորելով հարցնում էր գիւղացին:

— Ո՞ւմը պէտքէ լինի, տէրտէրինը, պատասխանեց կինը:

— Լաւ ժիր աշխատաւորներ են տէրտէրի բանւորները, նկատեց գիւղացին:

Գիւղն անցան, դուրս եկան դաշտը: Ահա ցրում է գիշերուայ մութը, աստղերը խաւարում են և դուրս է դալիս արշալոյսը: Լոյսը սփռում է դաշտերում: Վաղորդեան զէփիււոր քնքուլթեամբ շոյում է կանաչ խոտը: Արտէմը շուրջը նայեց և կարծես սթափուեց: Վաղուց է նա այսպիսի գեղեցիկ ու չուսալի պատկեր չէր տեսել: Կանաչ խիտ խոտը առատ քաղ էր խոստանում, որի նմանը Կրամարեվկացիները վաղուց չէին տեսել: Արտերը ծանրաբեռնուել էին ամեն տեսակ հացբոյսերով: «Տէր, մորեխից, կարկախից ու այլ փորձանքներից ազատ պահե՛ս, մարդոց մե՛ծ տօ՛ն կը լինի, երկրագործի սիրար կը խնդայ» — շնչում էր Արտէմն ու բարեպաշտութեամբ երեսը խաչակնքում: Արտէմի սրտին մե՛ծ ուրախութիւն էր տիրել: Վաչրկենապէս նրա ձակատի կրնճիւնները բացուեցին, որ այնպէս յամառութեամբ իրար կողքի դիզել էր վեց տարուայ

սե կարիքը, խիստ հաշեացքը պարզուեց... բայց քիչ չեառոյ յանկարծ նրա սիրաբ կրծեց անյուստալի կսկիծը, այնպիսի ծանր մաքեր եկան զուխը՝ որ ակամայ կոխ զցեց այդ զլուխն ու հրաշալի պատկերով հիանալուց զապարեց: Նա չիշեց՝ որ այդ մեծ ասնին ինքը մասնակից չի կարող լինել, որ միայն կողմնակի հանգիստառես պէտքէ լինի, միայն պէտքէ նայէ, թէ ինչպէս են բաղբաւորուում ուրիշները:

Նա իրար վրայ ամբողջ հինգ տարի ցանց — իր ամբողջ կարողութիւնը լցրեց հողի մէջ այն յուսով, որ պտուղ կստանայ — վեցերորդ տարին աղքատութեան հասաւ, թողեց հողը, որովհետեւ մի հացահատիկ անգամ չը մնաց: Եւ անա հէնց այդ, իր համար դժբախտ տարին Աստուած մարդոց այսպիսի շնորհ տրեց: Բարկացաւ նա, խիստ նեղացաւ: Նախանձը, նախանձը... նախանձն ասում են մեղք է: Բայց ի՞նչպէս չը նախանձես քանի որ Աստուած անարդարութեամբ զրկեց նրան:

Լաւ էր բուսել տէրտէրի խոտը: Որքան խիտ, որքան թարմ ու փափուկ է, մարդու քէֆն է գալիս, երբ նայում է, հապա ի՞նչ կը լինի՝ եթէ սուր դերանդիդ սլլացնելով վեր թափես այդ փարթամ բոյսերը: Ահա արդէն արեւը բարձրացաւ, արտուտները երևացին: Արտէմն

ակամայ էր քաղում. նրա հետքից Մարթան զանդաղութեամբ քաշում էր փոցխը:

Տէքտերի մարդին կից էր կալուածատիրոջ հողը, որ աասնեակ հազարաւոր վերստեր շուրջն էր տարածուում: Արտէմի կողքին բանւորների մի ամբողջ խումբ քաղում էր կալուածատիրոջ խոտը: Դրանք բոլորն աչրուած դէմքերով, ծղօտի ինքնագործ գլխարկներով, կեղտոտ շապիկներով ու զոյնզոյն լայն շալւաքներով գիւղացիներ էին: Կանայք ու աղջկերը նոյնպէս գունաւոր զգեստներ հագած, զլուխները թաշկինակով կապած էին: Արտէմը ականջ դրեց նրանց ձայնին:

— Պալտաւցիներ են, վճռեց նա և փորձ արեց նրանցից ամենամօտիկի հետ խօսակցութիւն սկսել:

— Ո՞րտեղացի էք, բարեկամ, հարցրեց նա դերանդին շարժելով:

— Բոլորս պալտաւցիներ ենք, զանդաղութեամբ պտտասխանեց լայն թիկունքաւոր, բաւական շահել քաղւորը:

— Ո՞րքանով էք մտել:

— չը, որքանով. ձրի, այնպէս, համարեա թէ ձրի, միւսնոյն է՝ թէ ձրի, սրամտած պտտասխանեց երիտասարդը:

— Ո՞նց թէ ձրի...

— Այնպէս: Պալտաւայից քառասուն հոգով եկանք: Նամարեա երկու շարաթ համբին էինք. մինչև այսօր հասանք՝ բէղարեցիներ, շարգուեցիներ, բոլոր փողերս ծախսեցիներ: Ձեր երկիրն էլ լաւ երկիր չէ, մարդիկ բոլորը կարծես ինչ-որ օտարներ են: Օտարութեան մէջ կամ մութ անտառում լինելը միւսնոյն է: Դէ՛հ, այդ ժամանակ մի մարդ պատահեց, թէ ասում է՝ եկէք ես ձեզ կը վարձեմ մինչև աշնան վերջը, տղամարդոցը 100 ա., կնիկմարդոցը 60ա.: Մեղանից միքանիսը այս կողմերն առաջ բանել էին, ասացին՝ որ այն ժամանակ 90-95 ա. հազիւ էին տալիս. այդ լսելով մենք էլ համաձայնուեցիներ: Իսկ այժմ բանից դուրս է գալիս, որ ծրի ենք մտել: Որքան անոտ են, թէ՛ խոտը, թէ՛ հացը: Դեռ հիմա մանէթուկէս են տալիս բանւորին, իսկ հացը հասած ժամանակ օրավարձը երկուս ու կէս, երեք կը դառնայ: Այս բոպէիս կնիկմարդոցը մի մանէթ են տալիս...

— Դիտցողներն այգպէս խորհուրդ տուին, վրայ բերեց միւս պալտաւցին, որ մռայլ ու չար տեսք ունէր:

— Չէ՛յ, հէ՛յ, փայտէ գլուխներ, անտաշ գեղըցիներ, հէ՛յ, ականջ դրէք, յանկարծ լսուեց մի բաց, զիլ ծայն:

Ամենքը ականջները սրած՝ երեսն այն կողմը դարձրին: Խօսողը բարձրահասակ, կանոնաւոր կազմուածքով, զիւ գէմքով, շէկ մօրուքով մի գիւղացի էր: Նրա հայեացքը շիտակ, պարզ ու բաց էր: Խօսում էր կէս ծաղրով, բայց և բարեհամբօյր, սահուն, առանց կակազելու:

Ասում եմ, լսեցէք ինձ: Ի՞նչ էք մեզքն իրար վրայ գցում: Խօմ նրանք էլ չը գիտէին. աշխարհում ո՞վ է ինքն իր վատը կամենում: Տեսէք, մարդիկ իրանք էլ մեզ հետ 100 մանէթով են աշխատում: Այդ էլ զլինեցրդ մրացրէք, ապա խօսեցէք: Դէ՛ լսեցէք, ականջ դրէք, ի՞նչ եմ ասում:

Օհօ՛, տեսնո՞ւմ ես եարօւլաւցի այժին. քեզ ո՞վ գններալ նշանակեց. բարի ծաղրով խօսեցին պալտաւցիները, սակայն գերանդիները կանգնեցրին ու պատրաստուեցին «եարօւլաւցի այժին» լսելու:

— Դէ՛, դէ՛, տեսնենք ի՞նչ պիտի ասես, լսելի մօտիկ բան է՝ թէ չէ. խօսեցին ուրիշները:

— Դէ՛հ, լսեցէք, համարձակութեամբ շարունակեց եարօւլաւցին: Դէ՛հ, ասացէք, անտաշ խախօյներ, այժմ ո՞վ է՞ ո՞ւմ հարկաւոր, կալուածատէրը մեզ, թէ՞ մենք կալուածատէրին, հր՞, ասացէք տեսնեմ:

«Կալուաւցիները լուրջ դէմք բնդունած լուեցին»

— Պարզ է, որ մենք նրան աւելի ենք հարկաւոր, առանց պատասխանի սպասելու շարունակեց եարօւլաւցին, որովհետեւ, տեսնում էք ի՞նչ տաք ժամանակ է. կալուածատիրոջ համար ամեն մի օրը ոսկի է, ամեն մի օր հազար մանէթ արժէ, ուրեմն՝ նա մեր արժէքը լաւ կիմանայ:

— Դրուստ է, հաստատուն ձայնով պատասխանեցին պալտաւցիները:

— Լաւ, շատ լաւ, ասենք որ դրուստ է: Ուրեմն, մենք որ ուզեանք՝ նրան մեր ձեռքում կը պահենք և ո՞նց որ ուզեանք աչնպէս կանենք:

— Էդ էլ է դրուստ. նորից համաձայնութիւն պալտաւցիները:

— Էս էլ է դրուստ, տնազ արեց ժիր եարօւլաւցին: Լաւ, որ էս էլ է դրուստ, իսկ յետոյ ինչ, ապա ասացէք:

Եարօւլաւցին արդէն յայտնի կերպով սկսեց պարծենալ իր մտաւոր առաւելութեամբ: Այդ բարկացրեց պալտաւցիներին մէկին:

— Կաց, կաց, իժի մօրուք, բարկացած ընդմիջեց նա հառախօսին. կարծում ես մենք չե՞նք հասկանում ասելիքդ. բաս խիղճդ ո՞րտեղ է. կամ զուգէ խի՞ղճդ էլ այժի է, հա՞...

— Հա՛-հա՛-հա՛, լուռեց եարօւլաւցու սուր,

բաց ծիծաղը: Այ թէ բան ասիր. լաւ խելքիդ դօռ տուիր, ի՞նչ ասեմ, խախօյ աղբէր: Քո ասածով՝ խղճի դէմ չէ՞ որ մենք մեր հալալ վարձը կորցնենք: Իսկ որ նա մեզ երկուսի տեղ մի մանէթ է տալիս, սա խղճով է, հա՞: Էստեղ խիղճ չը կայ: Ո՞ւր է խիղճը... Տօ էլ ի՞նչ երկար խօսենք, ցած դրէք գերանդիներդ, պրծաւ-զնաց: Թող մեզ էլ նոյն վարձը տայ՝ ինչ որ ուրիշներն են ստանում: Ինչի՞ պէտքէ մենք մերը կորցնենք: Չէ, հիմա մեր տօնն է, քիչ կը պատահի էսպէս տօն: Քանի՞ տարի սպասեցինք. հիմի պէտքէ տեղը հանենք: Չէ, բարեկամ, անցածն անցաւ, էլ հինը չի գայ:

Այս ասելով, եարօւլաւցին գերանդին զրեց խոտին, ինքն էլ նստեց:

Պալտաւցիները քաղը զաղաբեցըին և անվճռականութեամբ լուռ կանգնած էին:

— Տղէ՛րբ. դրան միք լսի, զլսից զատարկ դատարկ գուրս է տալիս, համոզում էր «խղճով» զիւղացին: Մի՞թէ լաւ կը լինի՞ եթէ մեր խօսքին չը կանգնենք:

Բայց բոս երևոյթին այդ քարոզը ձայն բարբառոյ յանապատի պէտքէ մնար: Պալտաւցիներին մի քանիսը, առանց խօսք ասելու

տեղնուտեղը նստեցին: Միւսներն անվճռակա-
նութեամբ վիճում էին:

Ամենքն այն եղբակացութեանն էին գալիս,
որ սեփականութիւնը կորցնելը խելօք բան չէ.
ամենքի գլխում այն դուրեկան միտքն էր
սլատում՝ որ հարիւրաւոր ռուբլու փոխարէն
կարող են երկուհարիւր աշխատել, և իրար
չեւեկից բոլոր քաղաւորներն էլ նստեցին: Կա-
նալք նստողներից առաջինն եղան, եարօսլաւ-
ցու առաջարկութեանը նրանք միանգամից հա-
ւանեցին. միայն «խղճով» զիւղացին չը նրս-
տեց, բայց նա էլ կանգնած մնաց և գերան-
դուն յենուած, ընկաւ փիլիսոփայական դա-
տողութիւնների մէջ:

— Էլ ի՞նչ ես մտածում, իմաստուն, նստի՛ր,
պրծաւ-գնաց. խօսմ մենակ դու չե՛ս, ամենքս
պէտքէ պատասխան տանք, համոզում էր եա-
րօսլացին:

— Խղճով չէ, խղճով չէ, ծանրութեամբ ա-
տում էր զիւղացին, բայց և անվճռականու-
թեամբ նստեց միւսներից քիչ հեռու, կարծես
վախենում էր, որ կը վարակուի:

— Հա՛-հա՛, խղճով չէ, բաս ինչի՞ նստե-
ցիր, ծաղրեց մի կին:

— Ի՞նչ անեմ, խօսմ մենակ մնալու չեմ,
բարկացած վրայ բերեց զիւղացին, խօսմ չեմ

կարող ընկերներիցս չեա մնալ: Միշտ էլ կա-
սեմ, որ խղճով չէ՛, խղճով չէ՛:

— Այ՛, էսպէս աւելի լաւ է, անհողու-
թեամբ սրախօսում էր եարօսլացին, խիստ
զոհ լինելով, որ յաշոյ անցաւ իր առաջար-
կութիւնը: Ոտքերդ տնկիր, ձեռքդ ծալիր ու
շվկացրու:

Այս ասելով նա շվկացրեց, իսկ կանաչք ծի-
ժաղեցին: Ընդհանուր տրամադրութիւնը ու-
րախ էր:

Այդ ժամանակ մի քանի սաժէն հեռու,
փոշոտ ճանապարհին մի ձիաւոր երեւաց: Դա
լայն թիկունքաւոր, շէկ բեղ-մօրուքով, փոքր
ու շարժուն մոխրագոյն աչքերով մի մարդ էր:
Ամբողջովին փոշոտ, նա բաւական արագ էր
մօտենում և շուտ-շուտ ձիուն մտրակում էր:

Դա կալուածատիրոջ գործակատարն էր, որը
պէտքէ հսկէր քաղաւորների վրայ: Նա քաղ-
աւորների մի խմբից միւսն էր անցնում: Ամեն
խումբը 40-50 հոգուց էր և միմեանցից կէս
վերստ հեռու էին աշխատում:

— Է՛յ, ի՞նչ էր նստել, էդ ի՞նչ նոր բան
է. էլէ՛ք, շուտ, հրամայեց նա խռպոտ ծայ-
նով ու բարկացած մտրակն օդի մէջ շարժեց:
Սակայն ոչ որ տեղից չը շարժուեց:

— Ատում եմ՝ ի՞նչ էր վեր թափուել, խլա-

ցել էք, ի՞նչ է: Սրա հետ գործակատարը մի քանի թունդ խօսքեր էլ ասաց, որ առհասարակ շատ էր սիրում:

— Լաւ, դու ի՞նչ ես գողգողում, ուղում ենք ճաշել, ճաշի ժամանակ է, այ թէ ի՞նչի ենք նստել, պատասխանեց աշխատաւորներին մէկը:

— Խելառե՞լ էք, ի՞նչ է, կատաղած կոչեց գործակատարը. — արևը նոր է բարձրացել, իսկ դուք ճաշ էք ուղում: Շատ ժամանակ է ուտելներդ:

— Շատ է թէ քիչ՝ բայց գործի չենք կանգնի մինչև չը ճաշենք:

Գործակատարը շփոթուեց: Սեսնք նա իսկոյն հասկացաւ բանի էութիւնը: «Սատանի ճուտ» էր, ինչպէս ինքն էր իրան անուանում, և խօսակցութեան մէկից ըմբռնեց, որ այստեղ ուրիշ բան կայ:

Այդ կողմից նա խիստ հոտառութիւն ունէր, և վայրկենապէս մտքից «գործադուլ» խօսքն անցաւ:

Որպէս փորձուած ու այդ տեսակ գործեւրում հմուտ մարդ՝ նա յանկարծ փոխուեց ու փափկացաւ, որ ուղիղ ասած զարմանալի քիչ էր սաղում նրա խորամանկ դէմքին:

— Հը՛մ... այ թէ ինչ. խօսեց նա ինքն իրան:

Տեսնենք՝ այդ ի՞նչպէս է որ ճաշել էք ուղում:

Նա ձին դարձրեց ու չեա քշեց: Մի քանի բոպէից փլաւր եկաւ: Պալտաւցիները զդալները հանեցին ու ձօտեցան: Նրանք լուռ էին ու խոժոռ: Միայն եարօւլաւցին քթի տակ ծիծաղում էր ու մէկ մէկ սրախօսում կանանց հետ, որ նրան աւելի էին հասկանում:

Գաւաղիւրները լաւ չէին ըմբռնում իրանց արածը և ուտում էին դանդաղութեամբ, որովհետեւ նոր էին նախաճաշել և ճիշտ որ ոչ մէկը սոված չէր:

— Թիւ՛, յանկարծ թքեց եարօւլաւցին: Սա փլաւ է, սա կորկո՞ւ է: Էս ի՞նչ է, տղերք, խողի կերակուր է, մարդ կարո՞ղ է սա ուտել: Դէն զցեցէք զգալներդ, այսպիսի ուտելիքով մենք չենք աշխատել:

Նա զդալը շարտեց ու փլաւի ամանը շուռ տուեց: Սարսափելի ծիծաղ բարձրացաւ և մէկը միւսի չետեից բոլոր ամանները թափուեցին: Պալտաւցիներն սկսեցին թքել այս ու այն կողմը: Պարզ հասկանալի էր՝ որ այս բոլորը մահանաներ էին և ուրիշ ոչինչ:

Գործակատարը մռայլուեց: Նրա մեռքերը բարկութիւնից դողացին, բայց իրան զսպեց և ոչ մի խօսք չարտասանեց: Էաւ դիտէր՝ որ ամեն մի ասած խօսքը թունդ հայհոյանք էր

լինելու: Լարուած հանգստութեամբ մօտեցաւ պղնձին, փորձեց փլաւր, որ ճիշտ որ ոչ մի մահանայ չունէր, ուրեմն գործը լոյսի պէս պարզ էր:

— Է՞նչ է, ուղղակի աշխատել չէք ուզում, ա՛յդ է ձեր միտքը, էլ ի՞նչ էք լռել, ասացէք՝ որ կալուածատիրոջն իմացնեմ:

— Ինչ որ տեսար՝ այն էլ ասա, պատասխանեցին նրան կարուկ կերպով:

Գործակատարը կատաղութեամբ թքեց, նրստեց ձին ու արագ հեռացաւ գէպի գիւղը:

Մինչդեռ հարեան խմբի քաղաւորները հեռուից նկատել էին, որ պալատացիները ինչ որ անում էմ: Գործակատարը հեռացաւ թէ չէ՝ նրանցից մէկը եկաւ իմանալու գործի էութիւնը: Քաղաւորները սպասողական դրութեան մէջ՝ հաղիւ էին շարժում գերանդիները, բացի այդ՝ գործակատարն էլ չկար, ուրեմն՝ կարելի էր չաշխատել:

Գաւազիւրները հանեցին «չիբուխները» թիւթիւն լցրին ու սկսեցին ծխել:

Պալատացիները հանգիստ նստած՝ կողմնակի նիւթերի մասին էին խօսում: Երևում էր՝ որ նրանք իրանց նոր դրութեանը հաշտուել են: Կէս ժամից աւելի անցաւ՝ երբ գիւղի կողմից ճանապարհին մի մեծ ամպ երևաց, ապա մի-

աւորներ, իսկ ամենքից չեաքը՝ կալուածատիրոջ գեղեցիկ կառքը:

— Օհօ, տղերք, տեսէք ինչ փոշի հանեցինք. ուրախ սրախօսեց եարօսլացին:

Քիււտրները մօտեցան. սրանք կալուածատիրոջ գործակատարը և միւս ծառայողներն էին. նրանց մէջ էր և գլխաւոր կառավարիչը — հաստափոր գերմանացին՝ որ միայն հայհօջանքներ գիտէր:

— Էս ի՞նչ խաբար է. ի՞նչ բաներ էք մօգօնում. էշ գեղըցիներ, դղումներ: Գիտէք զրա հոմար ռւր կը հասնէք, Սիբիր, Սիբիր, լաւ հասկացէք, օրէնքով Սիբիր կուղարկեն: Դուք ապտամբներ էք, բունթ էք անում:

Այգպիսի աղաղակներով մօտեցան գործակատարները. իսկ գերմանացին բարկութիւնից կասկարծիք կրակ էր կարուել՝ որ չի կարող կալուածատիրոջ ներկայութեամբ հայհօջել:

Պալատացիները ոչ մէկին ուշադրութիւն չը դարձրին և շարունակեցին իրանց խօսակցութիւնը:

Մօտեցաւ կալուածատէրը: Պինդ կազմուածքով, լայն թիկունքաւոր, ամբիւած երեսով ու խուղած մազերով 40-ի մօտ մի մարդ էր: Հագուստը մետաքսից էր: Շարժուածքները կռկիկ ու արժանաւայել: Ամբողջ զաւառում նա

յայանի էր որպէս մեծ զարգացողութեան տէր, ժողովրդի մասին հողացող հասարակական գործիչ: Նա հարուստ զրադարան ունէր, որտեղ ստացուած էին բոլոր լրագրներն ու ամսագրներն և գեղեցիկ կազմուած պահուում: Գիւղացիների մէջ նա յայանի էր որպէս բազաբավարի ու եօլայ զնացող մարդ: Միշտ սրանց հետ «Դուք» - ով էր խօսում և բարեկողմերին զխարկը հանած զլուխ տալով էր պատասխանում: Որպէս բարեկիրթ բնույթի տէր՝ նա հայհոյանք ու կոպիտ զարծուածքներ չէր սիրում, ուստի իր գործակատարներին պատւիրում էր, որ բանւորների հետ քաղաքավարի լինեն:

Կալուածատէրը զուրս եկաւ կառքից, մօտեցաւ բանւորներին: Գործակատարները լռեցին, իսկ պալտաւեցիները ոտքի կանգնելով զըլխարկները հանեցին:

— Պարոններ, զուք կերակրից զո՞հ չէ՞ք, հարցրեց նա առանց կեղծիբի: Պատասխան չկար:

— Շատ ուրախ եմ, որ այդ սխալ է, խիստ կը ցաւէի՝ եթէ ուղիղ լինէր: Ամբողջ գաւառը զիտէ, որ էս բանւորներն լաւ եմ կերակրում: Ուրեմն, այստեղ, պարոններ, մի ալ պատ-

ճառ կայ, զուք ուզում էք ձեր պայմանը խախտել...

— Մենք պայման չենք կապել, վրայ բերեց մէկը անվստահ:

Այն արժանաւորութիւնն ու հանդարտութիւնը, որով խօսում էր կալուածատէրը՝ կարծես դաւադիրներին ամաչեցրեց: Նրանք արդէն սկսել էին իրանց մեղաւոր զգալ: Ուշիմ եարօսաւեցին այդ հասկացաւ և պատրաստուեց բոլորի փոխարէն խօսելու:

— Այո՛, մենք զբաւոր պայման չենք կապել, բայց խղճով ենք կապել... Ստենք՝ խրղճի պայմաններն ամենքի համար պարտադիր չեն... խօսեց կալուածատէրը արհամարհական ծայնով: Լաւ, վերջնական ասելիքներդ ի՞նչ է:

Եարօսաւեցին առաջ անցաւ:

— Մենք Ձեզանից ոչինչ չենք ուզում. խրնդրում ենք հաշիւներս մաքրէք, մեզ արձակէք, համարձակութեամբ պատասխանեց նա:

Պալտաւեցիներն իրար նայեցին: Ըստ երևուցթին նրանք այդպիսի ելքի չէին սպասում:

— Ի՞նչպէս թէ հաշիւներդ մաքրեմ, թեթեւ երկիւղով հարցրեց կալուածատէրը: Եւ ճիշտ որ վախենալու բան ունէր: Այդ դէպքում նա մի քանի հազարի վնաս կստանայ:

Եթէ մի ամբողջ խումբ արձակէ՝ խոտի մի

մեծ մասը անբաղ կը մնայ: Ամբողջ էրէք օրում ուրիշ բանւոր չի կարող ճարել—գործի ամենատաք ժամանակն է: Իսկ արեւն անխիղճ կերպով այրում է: Մի օր էլ որ անցնի՝ խոտը կը չորանայ՝ կանպէտքանայ:

— Այնպէս, հաշիւներս մաքրեցէք, յարգանքով շարունակեց եարօսլացին: Դուք ուզում էքոր խղճով լինի, մենք էլ ենք ուզում: Իսկ այժմ քաղցորին խղճով մանէթ ու կէս են վճարում, կնիկմարդուն մի մանէթ: Մենք էլ կը դնանք այնտեղ՝ ուր այդ զինը կը տան: Պարապ չենք մնայ, ուզողներ շատ կան: Ձեզ այժմ խնդրում ենք, որ հաշիւներս մաքրէք:

— Հա՛, ուրեմն դուք ուզում էք ինձ մեծամեծ վնասներ հասցնել, հա՛: Էհ, այդ էլ զեռ կը տեսնենք: Մոռացել էք, որ ձեր անցադրերը ինձ մօտ են, իսկ առանց անցադրերի ո՛չ ոք չի ընդունի: Ես ո՛չ հաշիւ կը տամ ձեզ, ո՛չ էլ անցադրերդ: Ձէ՛, սիրելիքս, լաւ չէք մտածել, սխալուել էք:

— Ձէ՛, մենք ինչո՞ւ պէտքէ սխալուենք: Էդ արդէն մեր փոխարէն թող ուրիշները սրխալուեն, յարգանքով, բայց և ծաղրով պատասխանեց եարօսլացին: Թող անցադրերս ձեզ մօտ մնան, բայց մենք կերթանք: Ում որ բան-

ւոր հարկաւոր լինի անցադրեր չի հարցնի, այնպէս էլ կընդունի: Այժմ ժամանակն ուրիշ է...

— Իսկ եթէ վնասներս դատարանով պահանջե՞մ...

— Էհ, ինչմըս պէտքէ վերցնէք... եղաւ պատասխանը:

Ձը նայելով արտաքին հանգստութեանը՝ կալուածատէրը կարեւոր համարեց ճակատի քրտինքը սրբել: Երևում էր, որ նրա պատրաստած բոլոր փաստերը հասնել էին: Ժամանակն անցնում էր: Ամեն մի ժամը նրան հարիւրաւոր ուրբիներ արժէր: Պէտքէր ինչպէս էլ որ լինի՝ մի կերպ վերջացնել: Հաշիւը պարզ էր, որ եթէ ամբողջ խումբն արձակէ՝ աւելի մեծ վնասներ կը կրէ՝ քան նրանց պահանջը կատարելը:

— Դուք ինչքան էք ուզում, հարցրեց կալուածատէրը:

— Ինչքան որ ուրիշներն են ստանում,— աղամարդոցը մանէթ ու կէս, կնիկմարդոցը՝ մի մանէթ:

— Լա՛ւ, համաձայն եմ, միայն պայման կը կապեմ և այն ժամանակ...

— Ո՛չ, մենք պայման չենք կապի, ձեռնտու չէ... օրավարձը քանի զնում՝ աւելանում է...

— Այդ ի՞նչ էք խօսում... բայցի ձեզնից դեռ

տասր խումբ էլ են աշխատում այդ գնով, մի-
այն դուր կը լինէք այդպէս թանկ: Ախար ես
ուրիշ բանուր կը գտնեմ:

— Դեռ յայտնի չէ՝ թէ միւս խմբերն ի՞նչ-
պէս կը համածայնեն... նայեցէ՛ք...

Կալուածատէրը նայեց աշխատող միւս խրմ-
բի կողմը: Հեռուից կարելի էր նկատել, որ
աշխատանքն այնտեղ էլ է դադարեցրած: Այդ
բանը վերջնականապէս կատաղեցրեց նրան և
նա հազիւ զսպեց իրան ու հայհոյանքներ չը
թափեց:

— Շատ ցաւում եմ՝ որ մինչև այժմ խօս-
քեր ու խելայի փաստեր էի բերում այնտեղ,
ուր հարկաւոր էր միայն արհամարհանք, յայտ-
նի զգուանքով խօսեց կալուածատէրը, թէ և
լեզուի վրայ արդէն պատուում էին «հայփան-
ներ, զարշելիներ, խարեբաններ» և նման խօս-
քերը: Կատաղած նա կառք նստեց ու սլացաւ
դէպի միւս խումբը: Նրան հետևեց գործա-
կատարների վոհմակը ծայրահեղ անհանգստու-
թեամբ:

— Օ՛՛, այժմ, պարոն տէր, զրպանդ լաւ
պահիր, կը նիհարի: Հանաք բան չէ, ամեն մէ-
կիս առաջուս Վարձին հարիւր մանէթից էլ
շատ պէտքէ աւելացնես: Այս բոլորը նրա զոր-

պանը պէտքէ մտնէր.— այ՛ թէ հարստութիւնը
ի՞նչպէս է դիզում...:

Կալուածատիրոջ գնալուց յետոյ այս տեսակ
խօսակցութիւններ էին տեղի ունենում բան-
ւորների մէջ: Քաւորդ ժամից յետոյ եկաւ
գործակատարը:

— Նէ՛յ, վեր կացէք, շ՛ուտ, գործի կան-
գնեցէ՛ք: Ուրիշների վճարած գնով, դէ՛ շուտ:
Միայն պէտքէ կարդին աշխատէք: Այսօրուս
բաց թողածը պէտքէ լրացնէք:

— Լրացնելը՝ կը լրացնենք. այդ մեր գըլ-
խի վրայ: Պարոնը զոհ կը մնայ, ուրախ բա-
ցականչեցին զիւրացիները:

Եւ իսկապէս, գերանդինները զրբնզրբնզա-
ցին, գործը տաքացաւ կրկնակի եռանդով, ու
աշխուժով մշակները բանի անցան: Ամեն մէկը
զգում էր՝ որ ոչինչ չի կորցնում, որ իր
աշխատանքի համար նոյնքան կստանայ, որ-
քան ուրիշները, և իսկապէս որքան արժէ աշ-
խատանքը:

IV

Այդ օրն Արտէմն ու Մարթան քիչ գործ
արին: Նրանց ձեռքերը դանդաղ էին շար-
ժուում, կարծես կապած լինէին: Շուտ-շուտ

Նրանք ցած էին գնում գործիքներն ու հան-
 գստանալու նստում. նստում էին երկար, ու-
 շաղրութեամբ նայում էին այն կողմը՝ ուր
 տեղի ունէր կալուածատիրոջ ու մշակների
 վէճը: Նրանք ադահութեամբ լսում էին բոլոր
 այնտեղ խօսածը, բայց չէին թողնում ոչ մի
 խօսք, ուշաղրութեամբ հետևում էին գործի
 քնթացքին և սրտի տրոփիւնով սպասում էին
 հետևանքին: Արտէմը խոժոռած էր և Մար-
 թայի անհամբեր նկատողութիւններին մռայլ
 լուռութեամբ էր պատասխանում, բայց այդ ար-
 տաքին խստութեան ու մռայլութեան տակ
 թաղնուած էր անպատում ուրախութեան նոր
 սկսող զգացմունքը: Բոպէ առ րոպէ նրա
 սրտի բաբախումն ուժեղանում էր, նա զգում
 էր՝ որ առանց իր մասնակցութեանը որոշում
 են իր վիճակը:

Եւ երբ այնտեղ ամեն ինչ վերջացաւ, նա
 կանգ առաւ, ծանր հառաչեց, որպէս մի մարդ,
 որ անընդհատ աշխատանքներից չետօջ վերջա-
 պէս գլուխ է բերել մի ծանր գործ:

— Տուն գնալու ժամանակ է, ասաց նա,
 դառնալով Մարթային, մի գրօջ օրավարձին
 այսքանն էլ շատ է:

— Ժիշտ որ շատ է, առանց տատանուելու

համաձայնուեց Մարթան: Մենք ուրիշներից
 ոչինչով պակաս չենք:

Այս ասելով՝ նա անկեղծ հպարտութեամբ
 զլուխը բարձրացրեց, կարծես ճիշտ որ մի մեծ
 բան էր: Հպարտութեան այդ արտայայտու-
 թիւնը ակնի քան սաղում էր նրան և ան-
 ծանօթ մարդը կարող էր կասկածել՝ որ այդ
 կոպիտ, աչքուած կաշու տակ՝ ազնւականի ա-
 րիւն է հոսում: Բայց մեզ հաստատարար յայտ-
 նի է՝ որ նա հասարակ զիւղացու աղջիկ և հա-
 սարակ զիւղացու թոռն է:

Արտէմն ուրախացած բշոււ էր ձիերը: Նա
 սկսեց երգել, այնպէս որ Մարթան իսկ զար-
 մացաւ: Զարմանում էին և՛ անցորդները և՛
 զիւղացիները: Արտէմին ամենքը ճանաչում էին
 որպէս մի տխուր և մռայլ մարդ, ճիշտ է, ա-
 ռաջ նա ուրախ մարդու համբաւ ունէր, բայց
 երբ դժբախտութիւնը կոխեց նրա դուռը և
 կարգին կարողութեան աիրոջը օրավարձով
 աշխատող մշակ դարձրեց, նա մռայլագէտ դար-
 ծաւ, լուեց, մէջքը ծռեց, զլուխը թեքեց: Այժմ
 նա յանկարծ ուղղուեց և աչքերը ինչ որ յան-
 դուզն ուրախութեամբ փայլեցին: Նա անասելի
 ուրախ էր:

Մարդիկ զարմանում էին նաև այն բանին՝
 որ տէրաէրակնոջ բանուորներն այսպէս շուտ

են դարձել աշխատանքից. սովորաբար՝ հակառակն էր լինում. տէրտէրակիներ սիրում էր՝ որ իր մշակները ամենքից վաղ դնան դաշտը և ամենքից ուշ վերադառնան: Այն ինչ՝ այսօր դեռ ոչ ոք չէր վերադարձել: Արևը դեռ չէր թեքուել արևմուտք:

— Տես, Մարթա, անխելք չը լինես, սիրալիր կերպով դիմեց Արտէմն իր ուղեկցուհուն:

— Ինչու պէտքէ անխելք լինեմ, թեթև վիրաւորանքով պատասխանեց Մարթան:

— Ո՞վ դիտէ, լաւ կաց: Սրանից չետոյ չը պէտքէ կորցնենք մեր ունեցածը: Մի անդամից լաւ չէ, բայց քիչ-քիչ... Միայն նայիր — չը վախենաս... Թէ չէ կնիկմարդոյդ ձանաչում եմ, մի փոքր բան լինի թէ չէ՝ իսկոյն չետ կը քաշուէք...: Այդ վիճակը ողիղ որ շատերին կը վախեցնէ... իսկական սատանայ է:

— Այ՛ բեզ բան, գտար վախենալու բանը. ինքնահաւանութեամբ պատասխանեց Մարթան, կարծես ճիշտ որ ոչ մի ժամանակ չէր վախեցել տէրտէրակնառից:

Արտէմը շվիացրեց ու աւելի ուրախ երգեց, իսկ տէրտէրի կուշտ ձիերը արադութեամբ անցան գիւղը:

Ուրախ էր Արտէմի սիրտը: «Ա՛յ թէ կը կատաղի մեր վիճակը, այ՛ թէ հայհոյանք կը

բարձրանայ, հա՛... Հարախնդութեամբ մտածում էր նա և մտքով պատկերացնում տէրտէրակնոջը՝ թափուած մաղերով, չարութիւնից հայաթում այս-այն կողմն ընկնելիս, իսկ ինքը, Արտէմը, կանգնած է նրա առաջ գըլխարկով և տխրութեամբ զետին չի նայում, այլ արհամարհանքով ժպտում է:

Սակայն ոչ մի այդպիսի բան չը պատահեց, որ Արտէմին խիստ զարմացրեց: Տէրտէրակիներ նրանց դիմաւորեց հայաթի դռանը և զսպուած ձայնով, խոժոռած դէմքով հարցրեց:

Ինչու այսքան վաղ եկաք:

— Բեզարեցի՛նք: Վաղ էինք դնացել. ոչ միայն գիւղացիք, աքաղաղներն իսկ քնած էին, պատասխանեց Արտէմը զսպուած համարձակութեամբ: Նոյն իսկ իրան զարմանալի թուաց՝ որ այդ չափ երկար է խօսում երեցկնոջ հետ: Նա շատ համարձակ սկսեց, բայց իսկոյն անյարմարութիւն զգաց, նրա ձայնը ղողաց ու ցածրացաւ:

— Շատ քաղեցիք, հարցրեց երեցկինը:

— Շատ է թէ քիչ, բայց կէս օրավար կը լինի:

— Տը՛մ... կէս օրավար... Լա՛ւ քաղւորներ էք, բան չեմ ասում, խօսեց երեցկինն ինքն իրան և առանց ասելիքը շարունակելու՝ սե-

նեակ մտաւ, իսկ Արաէմն ու Մարթան գար-
մացած իրար նայեցին:

Երեցկինը տարօրինակ, իր համար անսովոր
տեսք ունէր: Սովորաբար՝ նա կամ ջղային
սաստիկ լարուած դուրսեան մէջ էր լինում,
բոլորի վրայ չարանում էր, կատաղում, ամեն-
քի վրայ գոռում, կամ սաստիկ յոգնած էր լի-
նում, որ յաջորդում էր ջղային գրգռումին: Այս-
պիսի դէպքում նա հիւանդ, զրկուած, ճնշուած
արարածի տպաւորութիւն էր թողնում: Սմնե-
քի վրայ դանդատում էր և իր ծառաներին
ամենավրդովեցուցիչ յանցանքներով մեղադրում:

Այսանգամ նա աշխոյժ ու զսպուած շըր-
ջում էր սենեակում, ըստ երևոյթին մի լուրջ
մտքի վրայ կենդրոնացած: Կարելի էր հաս-
տատապէս ասել՝ որ նա մի նշանաւոր ծրա-
զիր էր կազմում, որ նրա կենսական ուղու
վրայ մի դժուարութիւն էր հանդիպել, որը
պէտք էր հեռացնել: Նա մօտեցաւ հայր Լեվի
սենեակի դրանն ու ծեծեց:

— Լեվի, զարթիր, հարկաւոր ես:

— Ի՞նչ կայ, հարցրեց քնաթաթախ հայր
Լեվի:

— Պէտք էս, հարկաւոր գործ ունեմ, կըր-
կնեց երեցկինը:

Պէտք է ասել, որ ինչքան էլ չարացած

լինէր՝ ամուսնու հետ երեցկինը հանդարտ էր
խօսում: Նրա հանգստութիւնը չարգուժ էր:

Հայր Լեվը անսովոր արագութեամբ վեր
կացաւ, որովհետեւ այդպիսի ընտանեկան խոր-
հուրդների շատ քիչ էր արժանանում, այդ ցոյց
էր տալիս, որ գործը խիստ կարեւոր է, և բացի
այդ՝ դա մի առանձին պատուի նշան էր. նա
դահլիճ մտաւ քնաթաթախ աչքերով առանց
վերնազգեստի: Սկսուեց ընտանեկան խոր-
հուրդը:

— Դու շարունակ քնած ես և ոչինչ չը
դիտես. դիմեց նրան երեցկինը:

— Ի՞նչ կայ, վախեցած հարցրեց հայր Լեվը:
Քնաթաթախ՝ նա վախեցաւ աւելի քան հար-
կաւոր էր:

— Այն կայ՝ որ կալուածատիրոջ բոլոր
մշակները աշխատանքից հրաժարուել են և չա-
ւելումն պահանջել: Մեզ մօտ էր Մաթէ գոր-
ծակատարը, նա պատմեց: Կալուածատիրոջ
զրպանից, ասում է, մի բանի հաղար մանկթ
աւելի դուրս կը թռչի: Այլ թէ ի՞նչ կայ:

— Դրանից ի՞նչ, հարցրեց հայր Լեվը ա-
ռանց հասկանալու՝ թէ զրանից իրան ինչ վը-
տանգ է սպառնում:

— Ի՞նչպէս թէ զրանից ինչ: Դու կարծում
ես մերոնք զրանից չե՞ն օգտուի. նրանք վա-

զուց արդէն առաձները սրում են, իսկ հիմա հէնց այնպիսի ժամանակ է՝ որ ոչ մի տեղ ծառայ չի կարելի ճարել, ամենքը լաւ վարձ են ստանում, ամեն տեղ աշխատաւոր է հարկաւոր: Գիտե՞ս ինչ խաղ կարող են խաղալ մեր զըլխին: Ամենքը միասին կը թողնեն կը հեռանան—այն ժամանակ արի ու զործ զուլս բեր...

— Դարտակ բան են զբանք... հանդստացնում էր հայր Լեվը: Այդ բոլորն աւելորդ էրկիւղ է: Նրանց անցադերն ինձ մօտ է, այնքան չիմար չեմ՝ որ տամ:

— Դու բան չես հասկանում, բարկութիւնը հազիւ զսպելով կարեց խօսքը երեցկիւնը: Այժմ անցադրի ժամանակը չէ: Ամենքը դէս դէն ընկած բանւոր են որոնում: Անցադիրն ինչի՞ է պէտք, միայն թէ աշխատաւորներ լինեն: Իսկ մենք անցադրերով հանդերձ ձեռնունայն կը մնանք:

— Բաս ի՞նչ անենք, յուսահատուած հարցրեց հայր Լեվը:

— Այն անենք, որ մահանաներ անելու տակիթ չը պէտքէ տանք: Ախր նրանք հիմա մահանայ են որոնում: Մանաւանդ այդ Արտէմը. անպիտանը սատանայ է, ի՞նչ սատանայ: Ես դիտեմ նրա միտքն ի՞նչ է: Այսօր վրան նայիցի թէ չէ՝ ամեն ինչ տեսայ... Այժմ զի-

տես ի՞նչ պէտքէ անես.— ինձ անյարմար է շատ անսպասելի կը լինի իմ կողմից, ախար ես նրանց երես չէի տալիս... Արտէմին կանչիր ու մի լաւ բաժակ արաղ տուր: Դէ՛հ, մի բան ասա, հնարիր, ասա՛ զարուհն եկել է, ասա այդ առթիւ է, ասա որ աշխատելու օրերն են, ոյժերը պէտքէ թարմացնել... այդ բոլորը դու աւելի լաւ կասես. դու խօսել իմանում ես: Միայն վերնազգեստդ հազիր, թէ չէ՝ անյարմար է: Թէ՛ն մշակ է բայց անյարմար է: Ուրիշներին էլ կը պատմէ: Հա՛, ի դէպ, քիչ մնաց մոռանալի. այսօր նրանք շատ վաղ զնացին դաշտը, զրա համար նեղացել են, քեղանից ասա՛, որ պատահմամբ իմացար և խիտ բարկացար, և որ այսուհետև այդ բանն արդելում ես:

Հայր Լեվը համածայնեց՝ որ իսկապէս պէտքէ վերնազգեստը հազնել, իրանից աւելացրեց նաև գլխարկը, այնպէս որ արդէն չափից զուրս հանդիսաւոր բան զուրս եկաւ: Մարթային պատուիրել էին, որ Արտէմին կանչէ: Մարթան հետաքրքրութիւնը չեր կարողացել զսպել և գուան ճեղքից ականջ էր դրել ընտանեկան խորհրդին:

— Արտէմ քեռի, եկէք արաղ խմեցէք, շունչը

կարուած զիմեց նա Արտէմին, այնպէս որ սա նոյնիսկ քիչ վախեցաւ:

— Ի՞նչ արագ, հարցրեց Արտէմը:

— Լաւ արագ, շատ լաւ, երեւի տէրտէրն ու տէրտէրակիրն վատ արող չեն խմի:

— Գժո՞ւնել ես, ի՞նչ է, ի՞նչ տէրտէրի արա-
ղի մասին ես խօսում: Կարելի է գողացե՞լ ես:

— Ինչո՞ւ պէտքէ գողանայի, այ քեզ բան, ախար ես արագ չեմ խմում: Ձեզ համար պէտ-
քէ գողանամ, ի՞նչ է: Վիրաւորուած խօսեց
Մարթան, կարծես ոչ մի անդամ չէր պատա-
հել որ երեցկնոջից թագուն քաղցրեղէններ
ուտէր:

— Տէրտէրակիրն վախեցել է մշակների
պատամբութիւնից, այժմ կասկածում է՝ որ
մենք էլ... Շարունակեց Մարթան, զրա հա-
մար տէրտէրին հրամայեց, կանչիր, ասում է,
Արտէմին արագ տուր, ասում է՝ պէտքէ սիրտն
առնել: Դէ՛, շուտ արա, տէրտէրն սպասում է,
հազնուել է, կարծես պատարագի է պատրաս-
տուել:

Եւ Մարթան չարախինդ ծիծաղ արձակեց:

— Է՛հ, ոչինչ, արագից չեմ հրաժարուի, վատ
բան չէ, մանաւանդ աշխատանքի ժամանակ
աւելորդ չէ... Տես, Մարթա, մե՞ծ բաժակը տուր

(այս ի միջի այլոց ասուեց): Բայց մի քիչ ուշ
են սիրտս առնում...:

— Բարեւ, պարոն Արտէմ, սիրալիր կերպով
զիմաւորեց տէրտէրը Արտէմին, ի՞նչպէս է
քէ՞Քի...

— Օհօ, մտածեց Արտէմը, արդէն պարոն
էլ դարձայ: Ասենք նա գիտէր՝ որ տէրտէրը
փափկասիրտ մարդ է, և շատը նրանից էր զար-
մանում՝ որ անսովոր էր «պարոն» խօսքին:

— Ոչինչ, փառք Աստուծոյ... մեր աղօթքնե-
րով... պատասխանեց Արտէմը, թէ և շատ էր
կասկածում, որ տէրտէրն իր համար աղօթե-
լիս լինի:

— Այսօր քաղի զնացե՞լ էիր:

— Այո՛, զնացել էի:

— Ասա՛ խնդրեմ, այնտեղ ի՞նչ է պատահել.
այդ ի՞նչ գէպք է տեղի ունեցել կալուածա-
տիրոջ մարգում: Մշակները ինչի՞ց են դժգոհ:

— Աստուած զիտէ, ի՞նչ են ուզում նրանք:
Մի՞թէ այգպիսի բան կայ: Ես ոչինչ չեմ լսել.
— պատասխանեց Արտէմն այնպիսի ձայնով,
որ կարծես իսկպպէս ոչինչ չէր տեսել ու լսել
ու առաջին անգամ տէրտէրից է իմանում այդ
ամենը:

— Մի՞թէ, չես լսել. արդէն ամբողջ գիւղը

գիտէ, խօսեց տէրտէրն այնպիսի ձայնով՝ որ իբր թէ ճիշտ որ հաւատաց Արտէմի ասածին:

— Աստուած վկայ՝ ոչինչ չեմ լսել. եթէ էք հաւատում՝ կուզէք երզուեմ, այս ասելով՝ Արտէմը երեսը խաչակնքեց:

Արտէմը բարեպաշտ մարդ էր, և եթէ այստեղ երզուեմ էր այդ նրանից էր՝ որ էք հաւատում տէրտէրի անկեղծութեանը: Դրա փոխարէն՝ տէրտէրն էլ՝ չը նայելով Արտէմի երզմանը՝ նրա ոչ մի խօսքին չը հաւատաց:

— Եւ ի՞նչ էլ կարող եմ իմանալ, շարունակեց Արտէմը: Ես իմ գործով էի ղրաղուած, քաղելիս՝ խօսելու ժամանակը չէ, ուրիշին լսելու ժամանակը չէ: Այ, աւելի լաւ է՝ Մարթային հարցրէք, նա ինձ հետ էր: Այս ասելիս՝ նա Մարթային նայեց որը երկու աղած վարունկ ու շիշով արաղ բերեց ներս:

— Մարթա, դու ոչինչ չե՞ս լսել մշակների մասին, դիմեց նրան Արտէմը:

— Ե՛ս, մշակների մասին, ի՞նչ էք խօսում, Արտէմ քեռի, ի՞նչ շարունակ մեղադրում էք ինձ, որ ես մշակների հետ եմ ընկնում, այն էլ տէր-հօր ներկայութեամբ: Ի՞նչ մշակների մասին է խօսքը: Ես ոչ մի մշակ չեմ ճանաչում, ես այդպէս բաներով չեմ ղրաղուեմ. ա-

սաց Մարթան և նեղացած ձեւնալով՝ դուրս եկաւ սենեակից:

— Կեցցե՛ս, ի՞նչ լաւ աղջիկ է, լաւ խաղ սարքեց, մաքուծը գովում էր Արտէմը:

— Էհ, լաւ, Աստուած ձեզ հետ, ձեռքով արեց տէրտէրը. ես քեզ կանչեցի որ քաղը շնորհաւորեմ. այդ իմ սովորութիւնս է, միշտ շնորհաւորում եմ... Այժմ դժուար միջոց է, աշխատաւորը պէտքէ եռանդի դայ, գործի ծանր ժամանակն է:

— Ծատ շնորհակալ եմ, տէր-հայր, չար-գանքով դուխ տուեց Արտէմը: Բայց դիտէք, տան մէջ միշտ գործ լինում է, ոչ մի ժամանակ պարապ չենք մնում... ոչ մի ժամանակ աւելորդ չէ...

— Դէ, իհարկէ, ես միշտ այդ ասում էի, միշտ կարգադրում էի, բայց երեցիկներ մոռանում է, այնքան հոգս ունի, մոռանում է... Իհարկէ, աշխատողին միշտ պէտքէ... Ահա, առ...

Այս խօսքերով տէրտէրն Արտէմին մի բաժակ արաղ տուեց: Արտէմը բաժակն առաւ, երեսը խաչակնքեց և «ձեր կենացն» ասելով՝ դատարկեց ու սկսեց վարունկ ուտել: Ապա դուխ տուեց և գէպի դուռը շարժուեց, իր պարտականութիւնները կատարած համարելով:

— Հա՛, լսի՛ր, էլի ի՞նչ էի ուզում ասել, սպա-

սիր. կանգնեցրեց նրան տերտէրը, ձեռքը բարեկամաբար դրեց Արտէմի ուսին՝ և ծայրն ցածրացնելով՝ շարունակեց, իմ ականջն ընկաւ՝ որ այսօր ձեզ շատ վաղ են զրկել աշխատանքի... Այդ սխալմամբ է եղել... ժամացույցը առաջ էր գնացել... (այս ասելիս տերտէրը ցոյց տուեց պատի ժամացույցը): Այդ նրանից էր... ես կարգադրուեթիւն արեցի, որ այսուհետեւ այդպիսի բան չը լինի: Չմոռանաս, որ այսօրուանը սխալ էր, ժամացույցը առաջ էր գնացել, դրան ես խիստ նեղօցայ, բայց այլեւ այդպէս չի լինել: Դէհ, հիմա գնա՛ ընթրելու, Տէր ընդ բեզ:

Արտէմի դուրս գնալուց յետոյ, հայր Լեվն իրան աղատ զգաց: Այժմ նա իր բոլոր պարտականութիւնները կատարել էր և իրաւունք ունէր հանգստանալու: Բայց դրանից առաջ նա մտաւ տերտէրակնոջ ննջարանը, իմանալով թէ արդեօք լաւ կատարեց իր դերը:

— Հը, ո՞նց է, կարծեմ ես ոչ մի այնպիսի բան չասացի... աւելորդ: Կարծեմ ինչպէս որ պէտք էր: Հարցրեց նա կէս երկիւղով:

— Ո՛չ, ո՛չ, լաւ էր, մեծահոգութեամբ պատասխանեց կինը, և հայր Լեվը, այդ պատասխանից սիրտ առած՝ գնաց կիսատ քունը լը-

բացնելու, կատարելապէս հաւատացած, որ այդ օրն իր բարձր կոչմանը ծառայել է:

Այնտեղ Արտէմը դնաց ընթրելու: Խօհանօցը տանտէրի բնակարանից քիչ հեռու էր: Դա հողից շինած սովորական զիւղական խորճիթ էր փոքր պատուհաններով, որոնց վրայ տալակու փոխարէն շաքարի թուղթ էր կըպցրած: Այդ հանդամանքի շնորհիւ ձմեռը որքան էլ որ շատ էին վառում՝ այնուամենայնիւ սաստիկ ցուրտ էր լինում, և զրօսի փոփոխութիւնները նոյնքան նրբութեամբ էին զգալի լինում ներսի բնակիչներին, որքան և հողմացոյցին: Այդ պատճառով ազախինն ամբողջ ձմեռուայ ընթացքում չէր հանում իր քուրքը և պարտականութիւնները կատարելիս՝ չաճախ կանգնած տեղը պար էր դալիս, որ ոտքերը տաքացնէ: Այստեղ կար նաև մի անազին վառարան, որը վառած ժամանակ Վեղուվի նման ճեղքերից ծխի անազին ամպեր էր դուրս ժայթքում, որի պատճառով ազախինը առանց տէրերից մի բաժակ օղի ստանալու՝ շարունակ զգում էր զլխի այն դուրեկան պտտոցը, որին այնքան սիրահարներ կան:

Խօհանօցը մտնելիս՝ Արտէմը բաւականութեամբ զգաց թարմ կարկանդակի հոտը, որ շատ էր սիրում:

— Լաւ կարկանդակ է, խօսեց նա, բայց աւելի լաւ կը լինի սերուցքով:

— Օհօ, պատասխանեց Մարթան, արդէն սերուցքի մասին էլ ես սկսել մտածել: Կուզե՞ս զնամ բերեմ: Առտուած վկայ՝ կը զնամ: Հէնց թէկուզ մի կուշա ծիծաղելու համար կը զնամ տէրտէրա՛նոշից կը խնդրեմ:

Հինգ բոպէ չանցած՝ սեղանին դրած էր կարկանդակն ու սերուցքը: Այստեղ կարծիք չայանուեց, որ երեցկիներ ցնորուել է, սակայն չը նայելով դրան՝ կարկանդակը անպայման լաւ խորժակով կերան:

— Էհ, զոնէ վերջին անգամ զոհ մնանք, խօսեց Արտէմը, իւզոտ ձեռքերը սրբելով:

— Արդէն ուզում ես վաղը զնամ, կիսաձայն հարցրեց Մարթան:

— Էլ ինչո՞ւ եմ մնում, կարկանդակ ուտելու... Թէև ճիշտ է, լաւ են կարկանդակները, բայց ժամանակ կորցնելը չարժէ: Այժմ ամեն մի օրը մանէթ ու կէս է, իսկ այստեղ տասը կոպէկ եմ ստանում, կարծեմ տարբերութիւնը բաւական մեծ է:

— Արտէմ քեռի, որ զնում էք, հօրս ասացէք՝ թող ինձ էլ դուրս բերէ, ի՞նչ կայ սպասելու: Գոնէ միքանի կոպէկ կաշխատեմ, չանձնարարեց Մարթան:

V

Հետեւեալ օրը ասն էր: Արտէմը վաղ վեր կացաւ ու սկսեց ձիերը մաքրել: Այսօր նա այդ անուճ էր մի առանձին հրճուանքով — հետն էլ ասում էր իր վերջին հրաժեշտի հառը. Ճառի միտքն այն էր՝ որ նրանց մաքրում է վերջին անգամ, որովհետև մտադիր է այսօր և եթ նրանցից հեռանալ, որ ուրիշը զժուար թէ նրանց այդպէս սիրէ ու հողաց, որ թէև վհուկը նրա հողուն է հասցրել, բայց ձիերը ոչ մի մեղք չունեն, և նա նրանց հաւատարիմ կը մնայ: Մի խօսքով՝ նա այնպիսի բաներ ասաց՝ որ սովորաբար հրաժեշտի ժամանակ ասում են սիրելի արարածներին, և ըստ երևոյթին՝ նրան կատարելապէս հասկանում էին, որովհետև հանդիստ կանգնած էին, և մի մի անգամ միայն շարժում էին պոչերը: Արտէմի երեսը չոր մազերի խուրձով ծածկելու, ի նշան երախտազիտութեան:

— Օհօ, շատ վաղ չէ, համբալ ընկնելու ժամանակ է, խօսեց Արտէմն ու զլուխը դրանից դուրս հանեց տեսնելու՝ թէ արդեօք արևը շոտ է բարձրացել:

Այդ զիշեր խեղճ երեցկիներ շատ էր տան:

չուելի. համարեա թէ նա աչքը չէր փակել: Իր փորձառութեան շնորհիւ համարեա զուշակում էր գալիք օրերի հոգսերն ու օրըստօրէ մեծացող ծախսերը:

Բայց ամենքից հեռաբերելուն այն է՝ որ նա այդ գիշեր ոչ ոքի վրայ այնպէս չէր բարկանում, ինչպէս իր վրայ: Նա ոչ մի կերպ չէր կարողանում ներել իրան մի մեծագոյն անտեսական սխալ՝ որը նրա դիւանադիտական ընդունակութիւններին ամենևին պատիւ չէր բերում: Այն է՝ մշակ վարձելիս՝ նա կարող էր պայմանագրերով կատարելապէս ստրկացնել. եթէ պայմանագիր ունենար՝ մշակներն իւր անձեռնմխելի սեփականութիւնը կարող էր հաշուել, և նրանցից ոչ մէկը մտքից անգամ չէր կարող անցկացնել հեռանալ դործի այսպիսի տար ժամանակ:

Սակայն՝ բանը նրանումն է՝ որ այն ժամանակ նա բոլորովին այլ տեսակէտ ունէր: Չէր կարծում՝ որ բերքն այսպէս առատ կը լինի, ուստի և չէր ուզում իր ձեռքերը պայմանագրով կապել, որպէսզի կարողանայ ամեն ինչով մշակներին զուրս անել՝ եթէ պահելն անձեռնառու լինի: Իսկ այժմ, հէնց զրա համար է բարկացած ինքն իր վրայ, և կարելի է երաշխաւորել, որ այսուհետև նա ամեն հան-

դամանք կը դուշակէ, նոյն իսկ բերքի տարին: Ամբողջ գիշերը նա ինքն իրան նախատում էր, և միայն առաւօտուայ դէմ բոլորովին շարդուած՝ քնեց: Բայց աւելի լաւ էր չը բնելը:

Երազում տեսաւ՝ որ իրան բոլորը, բոլորը թողել են, և ոչ ոք չի ուզում իր մօտ աշխատել: Նա աղբսում է, ահագին զուժարներ է տալիս, բայց իզուր: Իսկ արտում հասել է խիտ, առատ հացը, արևն անդթաբար այրում է, հատիկները թափում: Բոյոր այդ հարստութիւնը իզուր կը կորչի, և կատարելապէս ոչ ոք չի ուզում նրան օգնել: «Այդ երեւի նրանից է՝ որ ես այսպէս չար եմ» մտածում է երեցկիինն ու հայր Լեվին օգնութեան կանչում: Բայց հայր Լեվը խորը քնի մէջ է: Սակայն՝ վեր կենալու ժամանակ է. կարծես տրեւն արդէն զուրս է եկել: Ոչ մի ժամանակ չէ պատահել՝ որ նա արեւից ուշ գարթնէր: Հագնուեց ու դուրս եկաւ բակը նայելու՝ Մարթան հաւերին ու սագերին կուտ տուել է՝ թէ ոչ: Բակում Արտէմին պատահեց:

— Օհօ, արդէն ուր որ դնում է, երկիւղով մտածեց երեցկիինը:

— Գիւղ պէտքէ դնամ, ասաց Արտէմը, զլուխը բացած նրան մօտենալով:

— Ինչո՞ւ, հարցրեց Երեցկիներ քննող հա-
յեացքով:

— Այնպէս, տանեցոյ տեսնեմ, այսօր տօն
է, պատասխանեց Արտէմը ինքն իրան՝ որ մի-
անդամից ստելն անյարմար է:

Երեցկինն առանց պատասխան տալու դար-
ձաւ - գնաց:

Արտէմը բակից գուրս եկաւ, բայց ընտա-
նիքին տեսութեան գնալու փոխարէն, ճուռեց
ուրիշ կողմ: Տէրտէրի տանից դէպի ծախ գրտ-
նուժ էր կալուածատիրոջ գրասենեակը:

Արտէմը մօտեցաւ գործակատարներին մէ-
կին, որի շուրջը խմբուել էին բազմաթիւ մշակ-
ներ՝ իրանց մի շարքթուայ աշխատավարձն ստա-
նալու: Բարձր սեղանի մօտ նստած էր այն
գործակատարը՝ որ իրան «սատանի ճուռ» էր
անուանում: Նա համրիչի վրայ արագութեամբ
հաշուժ էր ու փողեր բաժանում: Հերթը Ար-
տէմին հասաւ:

— Դու ի՞նչ ես ուզում, հարցրեց գործա-
կատարը ոտքից մինչև գլուխ Արտէմին գրն-
ներով:

— Ուզում եմ մշակ մտնել, պատասխանեց
Արտէմը:

— Հը՛մ... մշակ մտնել... այդ ի՞նչպէս է, որ

եկել ես մշակ մտնելու, քանի որ տէտերի ծա-
ռան ես:

— Դուրս եմ եկել:

— Գիտենք թէ ինչպէս էք դուրս գալիս:
Լաւ վարձի հոտ ես առել՝ ու առանց դէս դէն
ընկնելու փախել ես: Օ՛, այ թէ ժողովուրդ
էք: Մտրակը պէտքէ ձեզնից անպակտս լինի:
Անցազիրդ բեր տեսնեմ:

«Սատանի ճուռն» ամեն ինչ հասկացել էր:
Պէտքէ այստեղ ստել՝ որ նա տէրտէրի ընտա-
նիքի հետ բարեկամական շարաբերութիւննե-
րի մէջ էր, և խոստացել էր, որ եթէ նրանց
աշխատաւորներին որեւէ մէկը գնայ իր մօտ՝
չընդունէ: Երբ անցազրի մասին խօսք եղաւ,
Արտէմը պատասխանեց, որ անցազիրը դեռ
տէրտէրի մօտ է:

— Է՛հ, մենք զանազան թափառական սրի-
կաների առանց անցազրի չենք ընդունում: Այս
ասելով՝ գործակատարը դարձաւ հետեւեալ մը-
շակին՝ Արտէմին ցօյց տալու համար, որ նրա
հետ գործը վերջացրել է:

Արտէմը դուրսը կախ գուրս եկաւ. ճիշտ է՝
նա չը չուսահատուեց, որովհետեւ աշխարհում
դեռ շատ ուրիշ տեղեր կային աշխատանք նա-
րելու: Սակայն ինչ որ լինի՝ նա այն վիճակի
մօտ չի գնայ, չի խնդրի, և ընդհակառակը՝ եթէ

նոյնիսկ նա խնդրէ՛ ինքը ոչ մի կերպ չի հա-
մաձայնուի:

— Իսկ ի՞նչ կանեմ եթէ... եթէ ամեն տեղ
էլ մերժեն: Ո՞վ գիտէ՛ դուցէ և առանց ան-
ցազրի տեսնելով՝ բռնեն, բանար կոխեն և այս
ոսկի ժամանակը անօգուտ կորչի:

— Պարոն Արտէմ, լսուեց նրա յետեից մի
ձանօթ ձայն, երբ դուրս էր գալիս գրասե-
նեակից:

— Օհօ, դ՞ու ես այդ, Գասպար քեռի, խօ-
սեց Արտէմը, անսնելով մի բարձրահասակ, սօ-
նային հագուստով զուգուած գիւղացու:

Գասպար քեռին արդէն քառասունից անց՝
կէս սպիտակած մի գիւղացի էր, Մարթայի
հայրն էր, և ամբողջ գիւղում յայտնի էր որ-
պէս ահագին ոյժի տէր, և նոյնքան ևս չքա-
ւոր մարդ: Վերջին հանդամանքը նրանով էր
հաստատուում, որ Գասպար քեռին թուլու-
թիւն ունէր դէպի խմիչքը: Այդ պատճառով՝
Արտէմի գարմանքը քիչ չէր, երբ այս աօնին
նրան բոլորովին չը հարբած տեսաւ:

— Այս ի՞նչ է նշանակում, Գասպար քեռի
այսօր...

— Ինչի հարբած չե՞մ, կտրեց նրա խօսքը
Գասպար քեռին:

— Այո՛, այո՛, այդ էի ուզում ասել: Կար-
ժեմ այդպէս քեզ չէ սպառնում:

— Հա՛, հա՛, հա՛, նրա համար հարբած չեմ,
սիրելիս, որ ժամանակ չունեմ: Այո՛, պարոն
Արտէմ, այժմ մկիտան դնայու ժամանակ չէ,
աշխատելու ժամանակ է: Ինձ համար ասում
են՝ ունեցածս արաղի եմ տուել, բայց ի՞նչ
ունէի որ արաղի տալի,— այդ ոչ ոք չի հար-
ցնում: Հիմա՛յ տեսն՞ում ես նոր շորեր էլ եմ
արել:

Եւ Գասպար քեռին ոլորեց բեղերը:

— Հա՛, լսիր, պարոն Արտէմ, խօսմ տեղ չե՞ս
որոնում:

— Այո՛:

— Ա՛յ քեզ խելք, ինչ՞ու ես եկել այս սրի-
կալի մօտ. ախար սա իսկական շուն է, հո-
գին ծախել է: Ի՞նչ չգիտե՞ս, որ սա երեցկնոջ
ոտքն ու ձեռք լիզողներին է: Ինձանք Կուզ-
միսի գրասենեակը. այնտեղ առանց խօսելու՝
կընդունեն, դեռ կաղաչեն էլ: Հիմա՛յ ժամա-
նակն այդպէս է. ամենքը որական շան պէս դէս
-դէն ընկած՝ քաղւոր են ման գալիս: Ես էլ
այնտեղ եմ աշխատում, գնանք միասին, հինգ
վերստ հաղիւ կրլիսի: Էհ, պարոն Արտէմ, քեզ
ճշմարիտն ասեմ, ես ահա քառասուն երկու-

տարեկան ձարդ էձ, այսպիսի ժամանակ չեձ
տեսել: Ճիշտ որ՝ Աստուծոյ ողորմութիւնն է:

Արտէձմն՝ առանց տատանուելու քեռի Գաս-
պարի առաջարկութեանը համաձայնուեց
Ապա կատարեց Մարթայի յանձնարարու-
թիւնը:

Հն, հն, Մարթաս չիձար աղչիկ չէ, ինքնա-
բաւականութեամբ խօսեց Գասպար քեռին:
Ի՞նչ գործ ունի տէրտէրի տանը: Վաղը նրան
էլ հեաներս տանենք. այնտեղ փոցիս կանէ, լաւ
աշխատաւոր է հն, սատանի պէս փոցիսել
գիտէ...

Առհասարակ՝ դժուար չէր նկատել՝ որ Մար-
թան Գասպար քեռու թոյլ կողմն է. ստենք՝
այդ հասկանալի է՝ քանի որ ձիակն էր. ձնա-
ցածները ձի ձմեռուայ ձէջ բոլորը գիՓտիրի-
տից ձեռել էին:

Արդէն կէսօրին ձօտ էր՝ երբ Արտէձմը կնոջն
ու երեխաներին այցելելուց յետոյ՝ վերադար-
ձաւ տէրտէրի տանը:

— ձաշի ժամանակ է, ասաց Մարթան՝ երբ
տեսաւ Արտէձին:

Ձէ, ժամանակ չէ, յուզուած պատասխա-
նեց Արտէձը: Որտե՞ղ են տէրտէրն ու կինը:

Տէրտէրն ու երեցկինը գահլիձնուձն էին:
Երբ Արտէձը ներս ձտաւ՝ երեցկինն իսկոյն

հեռացաւ: Հայր Լեվը վերնադղեստով էր. պէտքէ
նստահաշէր՝ ուստի և անկողնուձ չէր: Նրա
առաջ գրած էր արաղի շիշն ու ձի ամանով
ձուկ:

— Օ՛, այս դ՞ու ես, պարոն Արտէձ, բարե-
կամաբար զիձաւորեց նրան տէրտէրը: Այ,
այգպիսի պարգութիւնը ես շատ եձ սիրում.
Ինքդ ճաշից առաջ աւանց կանչելու՝ եկել ես.
եղբայր, ձարդը պէտքէ ձիշտ ինքն իր ձտաին
հողայ: Եթէ դու ամեն օր գայիր՝ ձիշտ էլ ձի
բաժակով արագ անուշ կանէիր:

Այս խօսքերով՝ հայր Լեվն սկսեց բաժակը
լցնել, քօտ երեւոյթին՝ Արտէձին հիւրասիրե-
լու համար:

— Սիրալիր փայփայանքիդ համար շնոր-
հակայ եձ խորապէս, ձիայն՝ այժձ ուրիշ գործ
ունեձ...

— Ի՞նչ գործ:

— Խնդրեձ հաշիւս ձարքէք. պէտքէ ձեր
ձօտից դուրս գաձ:

Տէրտէրն ամենեկին այգպիսի պատասխան
չէր սպասում, ուստի և ո՞չ ձի առարկութիւն
չկարողացաւ անել: Այդ հանգամանքն ստիպեց
նրան ամբողջ երկու րօպէ ձտաձելու՝ որ նրա
համար ձի ձեձ հերոսութիւն էր:

— Բայց... լսիր, պարօն Արտէմ... ինչից ես անբաւական:

Այս հարցի վրայ՝ Արտէմը հազիւ նկատելի կերպով ժպտաց: Իսկապէս՝ տարօրինակ կը լինէր ենթադրել՝ որ տէրտէրն ինքը այդ հարցի պատասխանը չգիտէ:

— Ոչինչ... ես ամեն բանից զօհ եմ, միայն... իհարկէ, ամեն մարդ իր օգտի մասին պէտք է մտածէ...

— Իհարկէ, ես զբան բան չեմ ասում, համաձայնուեց հայր Լեվը, միայն, սիրելիս, որ-եւէ պատճառ պէտք է լինի: Լսիր, պարօն Արտէմ, ուղիղն ասա՛, անկեղծութեամբ, ես՝ որպէս հողեօր հովիւ, իսկ դու՝ որպէս որդի, հնազանդ որդի...

Վերջին խօսքերի հետ հայր Լեվը ոտքի կանգնեց, մօտեցաւ Արտէմին, ձեռքը դրեց նրա ուսին՝ որպէս մտերմութեան նշան:

— Անկեղծութեամբ խօսենք, շարունակեց նա յուզուած: Իհարկէ՛ ես չեմ ասում՝ որ բեզ լաւ էինք նայում, այժմ ես էլ եմ տեսնում՝ որ աչքից բաց ենք թողել... Երեցկիներ... ճիշտ է, միքիչ կոպիտ է... բայց իսկապէս՝ բարի կին է... ինքզ էս տեսնում՝ որ ահագին տունը նա է կառավարում, չի կարող ամեն տեղ անձամբ լինել: Այժմ ես ինքս կը հետեւեմ՝ որ ծառա-

ների մասին լաւ հոգ տանեն: Բացի այդ՝ զի-տե՛ս ինչ... Մենք էլ խօսմ զազաններ չենք... տեսնում ենք՝ որ... իհարկէ՛ ռոճիկդ քիչ է՝ ծմեօր ոչինչ, աշխատանքը թեթեւ էր, բայց հիմայ ուրիշ ժամանակ է: Ես ինքս կաւելայց-նեմ ռոճիկդ... քառասունի փոխարէն՝ իննսուն ռուբլի կը տամ... Տեսնո՞ւմ ես... մենք ձեր մասին էլ ենք հոգում...

— Շատ շնորհակալ եմ, տէր-հայր, բայց՝ խնդրեմ հաշիւներս մաքրէք: Ես ոչ մի կերպ չեմ կարող մնալ... Եւ Արտէմը տէրտէրին խորը զլուխ առեց:

Այդ բոպէին դուռը բացուեց և ներս մը-տաւ Գասպար քեռին ու հայր Լեվին զլուխ առեց:

— Բարև, Գասպար, ինչո՞ւ ես եկեր:

— Ձեզ մօտ, տէր-հայր, խոնարհաբար պա-տասխանեց նա, աղջիկս հարկաւոր է, հաշիւ-ներս մաքրեցէք:

Այս անգամ հայր Լեվը շփոթուեց: Եւ առ-հասարակ՝ սկսուած խաղը նրան արդէն ծան-ծրացրել էր. անկողինը քաշում էր, նա բոլո-րովին ջարդուել ու թուլացել էր այլքան աշ-խատանքից: Ընդհանրապէս՝ հասկանալու կողմից շատ էլ հմուտ չէր տէր-հայրը, բայց երբ բանը հնարագիտութեան էր գալիս՝ այդ

արդէն ամենեին նրա զործը չէր: Սակայն՝ մինչդեռ հայր Լեվը այդպիսի անելանելի դրու-
թեան մէջ էր՝ մի բոլորովին անսպասելի բան
պատահեց: Հարեան սենեակի դուռը աղմու-
կով բացուեց և ներս ընկաւ երեցկիւնը: Նրա
կարծրած գէմքից ու այս-այն կողմը պըլշա-
ցող աչքերից կարելի էր հասկանալ՝ որ վերջին
ծայր կատաղած է և այս բոպէին փոթորիկ
կը սկսուի: Դժուար չէր նաև գուշակել՝ որ
նա ամեն ինչ լսել է:

— Ձէ-է... գոռաց նա սոսկալի ձայնով:
Այլևս չեմ կարող... Համբերեցի, երկար համ-
բերեցի, բայց էլ չեմ կարող... Ի՞նչ է... խօսք
խօսքի՞ էք տուել... փո՞ղ էք ուզում... Աւա-
ղակնե՛ր, սրիկաներ, խարբեաներ... Ձէ, էլ չեմ
կարող: Հաշի՞ւ էք ուզում... Անցադրե՞րդ էք
ուզում... Ի՞նչպէս չէ... Դ՛ուրս, դ՛ուրս կորէք,
ի՞նչ էք ցցուել, դ՛ուրս եմ ասում: Վերցրէք
ձեր չուլ ու մուլը, աղքատի փալասները, այս
բոպէիս կորէք:

Գասպար քեռին ու Արաէմը բարւօք հա-
մարեցին փասա-փուսա քաշելը, իսկ երեցկիւնը
իր օրինակելի հայհոյանքներով հանդիսաւոր
կերպով նրանց ճանապարհ էր գցում: Հայհո-
յանքը կ'էս վերստ հեռու լսոււմ էր: Միքանի
հետաքրքրուողներ հաւաքուել էին աղմուկին

«Թամաշա անկու», ըստ որում, կանաչք՝
որոնց լեզուն առհասարակ բոր է գալիս, կճու-
նկատողութիւններ էին անում:

— Համա թէ հայհոյում է. հա՛... մեզնից
էլ լաւ...

Այնինչ՝ երեցկիւնն այս անգամ ինքն իրան
գերազանցեց: Նա կատարելապէս անիրազործե-
լի ցանկութիւններ էր յայտնում, ինչպէս օրի-
նակ՝ որ Արաէմն իր ամբողջ ընտանիքով, խըր-
ճիթով և նոյնիսկ՝ շներով ու հորթերով (որ
բոլորովին չունէր) գետնի տակն անցնէր: Ըստ
որում՝ երեցկիւնը չը զլացաւ միւս աշխարհից
Արաէմի հօր անմեղ ուրուականին անհամբու-
ցնել և ցանկալ՝ որ դազաղում եօթն անգամ
շուռ ու մուռ գալ: Ինչ վերաբերում է Գաս-
պար քեռուն, նրան հրամայեց բոլոր որդոցով,
թոռներով ու տանեցիներով երեք անգամ փը-
թել, հող դառնալ, և այդ բոլորից չետոյ՝ ծա-
ռից կախուել: Վերջիվերջոյ՝ մեծահոգութեամբ
ու անձնուրացութեամբ գոհելով իր բոլոր եկա-
մուսները՝ երեցկիւնը ցանկութիւն յայտնեց,
ամբողջ զիւղը գետնի տակն անցնի...

Իտրեբաղպարար՝ նրա աղօթքը չը լսուեց:
Նետեալ առաւօտ մեր հերոսներն արդէն
զաշտոււմն էին: Գասպար քեռու ցոյց տուած
տեղը անցազիր չը պահանջեցին, որովհետև

զրա ժամանակը չէր, և բացի այդ՝ այնպէս
գիւղացիները բոլորը նանաջում էին իրանց հա-
րեան Արաէմին:

Արաէմն ու Գասպարը առաջին շարքում
վանձ ու ծանր շարժում էին գերանդիները:

Մարթան «սատանի պէս» փոցխում էր:

Վաղորդեան արևն ուրախ նայում էր արև-
ելքից: Սիրալիր քնքշութեամբ շոյելով անծայր
հովիտը ծածկոյ մետաքսանման կանաչ խոտը՝
խաղում էր առաւօտուայ թարմ գեփիւօր:
Ուրախ երգում էին արաւանները, ճրվճրվում
ճննդուկները...

Եւ մեր հերոսներն անսահման ուրախու-
թեամբ նայում էին Տիրոջ ոտնդժագործու-
թեանը, Արարչի շնորհին. կարծես երկար աա-
րինների ծանր, ճնշոց գերութիւնից մի ուրախ,
արեգակնային օր՝ նրանց վերջապէս ապաստու-
թիւն են առել:

ՎԵՐՁ

ԲՃ. Ա. ԲՈՒԴՈՒՂԵՍՆԻ

նոր լուս տեսած գրքուկները.

1. Գործարան թէ երկրագործութիւն. . 15 կ.
2. Մնասպաշտութիւն և կախարդութիւն 20 ,,
3. Մտերմական խորհուրդներ
պատանխներին . . 20 ,,
4. Գոյութեան կռիւ 20 ,,
5. ՌուղոյՖ Վիրխով 25 ,,
6. Սէր և խանդ 20 ,,
7. Պոռնկու թիւն և անառակութիւն . 20 ,,

ՅՈՎՀՍՆՆԷՍ ԱՐԱՄԵԱՆՑԻ

վերջին հրատարակութիւնները

1. Ընտրութիւն կաթնատուների. . . 15 կ.
2. ՌուղոյՖ Վիրխով 25 ,,

Դիմել հայ գրավաճառանոցները:

«Ազգային գրադարան»

NL0312855

ՄԵՐ ԷԺՍ.ՆՍՏ.ԳԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԸ

1. Քարր երգուձ է	10 կ.
2. Ճշմարիտ մեծութիւնք	7 ,,
3. Արդար ծերունին	10 ,,
4. Մեծ սօն	10 ,,
5. Նոր լոյս	10 ,,